В. МИКОВ

ЗЛАТНОТО СЪКРОВИЩЕ ОТ ВЪЛЧИТРЪН

ИЗДАНИЕ
НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
СОФИЯ * 1958

ОТКРИВАНЕ И ПРИБИРАНЕ НА СЪКРОВИЩЕТО

Златното съкровище от Вълчитрън принадлежи към най-ценните и интересни паметници от сбирките на Археологическия музей в София. То е намерено случайно на 28 декември 1924 г. при обрѣщане за лозе в нивата на Тодор и Никола Цветанови в местността „Дъртите лозя“ с. и. от Вълчитрън, Плевенско (обр. 1). Благодарение на златаря Коста Златарев и бързата намеса на административните власти в Плевен съкровището беше спасено от унищожаване и разграбване. Още на 7 януари 1925 г. то постъпи в Археологическия музей в София.[1]

Два дни след прибирането на съкровището заминахме заедно с др. Кр. Миятев за Вълчитрън със задача да направим основно проучване на мястото и обстоятелствата, при които е намерено съкровището. Местността „Дъртите лозя“ отстои на около 4 км с. и. от Вълчитрън на най-високата част на платото към средата на пътя, между селото и съседното село Пордим. Платото представлява равнина, широка 3 км и дълга около 10 км, заградена от две суходолия. Тя преминава далеч на юг в плитки долини и ниски възвишения, а на север се прелива в Дунавската столова равнина. От проверката на мястото и обясненията на собствениците на нивата и работниците узнахме, че съкровището е намерено само на около 0,30 м под повърхността на терена.[2] Около него нямало ограда или следи от друга някаква материя.

---

[1] Новината за откриването на голямо златно съкровище се разнесла веднага из селото. Кметът, вместо да съдействува за прибирането, запазването и изпращането на съкровището на съответното място, се опитал да укрие „похлупаците“ и чашите. Той заедно с някои от намервачите отрязал по една значителна част от по-малките „похлупаци“. Два дни по-късно Никола Цветанов заминал за Плевен, като взел със себе си един от по-малките „похлупаци“ и един отрязък от друг малък „похлупак“, за да провери дали предметите са златни. Той ги показал на златаря Коста Златарев и му доверил, че притежава и други подобни „похлупаци“ и съдове. Златарят незабавно уведомил Народния музей в София за намереното съкровище. Едновременно и властите от своя страна наредили до кмета във Вълчитрън да издири и изпрати златните съдове в Плевен. За Плевен замина тогавашният уредник при Музея — Ив. Велков, който успя да прибере съкровището.

[2] Съкровището е намерено от двамата братя Тодор и Никола Цветанови и 15 наемни работници. При откриването му никой от тях не подозирал, че „супникът“, чашите и „похлупаците“ са златни. Те помислили, че предметите са от „пиринч“ и че са „нишан“, т. е. белег за заровено наблизо „голямо богатство“. Оставили съдовете близо до изкопа и продължили да копаят на дълбоко и на широко, за да търсят „парите“. След продължително търсене те се уверили, че няма „пари“. Преустановили работата, разграбили предметите и се прибрали в селото. По-голямата част от предметите останали в ръцете на собствениците на нивата.

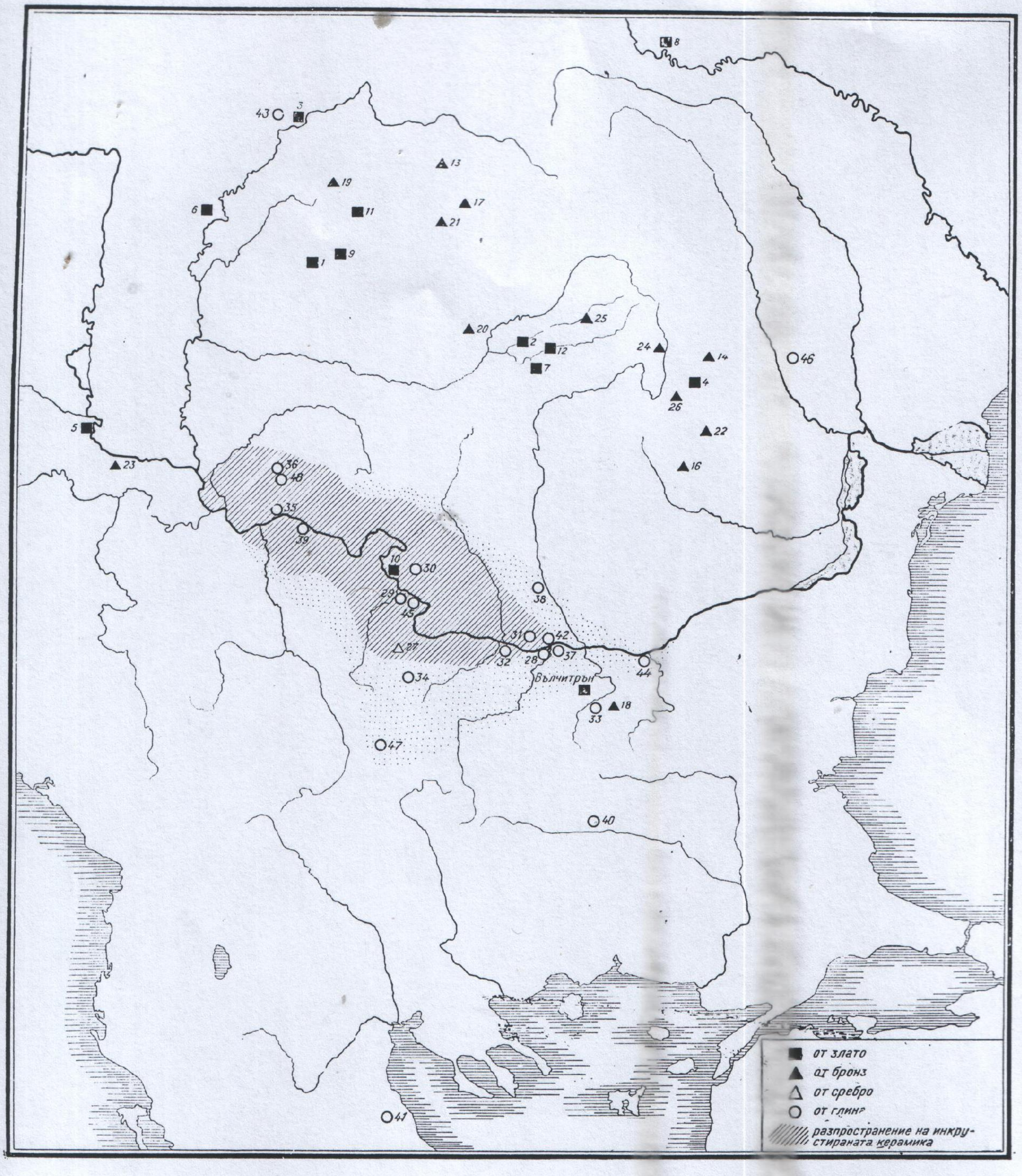
43
3
8
13
19
17
6
11
21
9
1
20
25
2
12
24
14
7
46
4
26
5
22
23
16
36
48
35
39
10
30
38
29
45
31
42
27
32
28
37
44
34
Вълчитрън
33
18
47
40
41
■ от злато
▲ от бронз
△ от сребро
○ от глина
▨ разпространение на инкрустираната керамика

Фиг. 1. Споменатите в картата по-важни местонахождения

■ Предмети от злато: 1 — Bihor, 2— Biia, 3— Bodrögkerestur, 4 — Cofalva, 5 — Dalja, 6 — Fokorú, 7 — Mihaeni, 8 — Mihalkowo, 9 — Nagyvarad, 10 — Ostrovul Mare, 11 — Sacuieni, 12 — Smig.

▲ Предмети от бронз: 13 — Apa, 14 — Belini, 15 — Blatnica, 16 — Drajna de jos, 17 — Gaura, 18 — Gorsko Slivovo, 19 -- Hajdusamson, 20 — Ighiel, 21 — Moigrad, 22— Nehoi, 23 — Privina Glava, 24 — Săncraeni, 25 — Sf. Georghie, 26 — Zagon Ceremus.

△ Предмети от сребро: 27 — Kalongère.

○ Предмети от глина: 28 — Baikal, 29 — Balei, 30 — Balta Verde, 31 — Baltii Poteli, 32 — Boukiovtzi, 33 — Devetaki, 34 — Dolni Lom, 35 — Doubovatz, 36 — Douplje, 37 — Guighène, 38 — Gura Pădinei, 39 — Jutobrdo, 40 — Manolé, 41 — Marmariani, 42 — Magura Gradistea, 34 — Megyaszo, 44 — Novgrad, 45 — Novoselo, 46 — Poiana, 47 — Trn, 48 — Vatina.

Как са били поставени предметите — един върху друг или един до друг, с положителност не можахме да установим, поради това че в момента на откриването им работниците са се нахвърлили върху тях и изваждането е станало чрез боричкане. Според показанията на повечето от работниците всички предмети са били заедно. Големият съд бил наведен с едната си дръжка надолу; в него сложени малките съдчета, а пред отвора му — „похлупаците“, наредени отвесно един зад друг. Предметите заемали площ около 0,80 кв. м. От разпита на намервачите и от внимателното преглеждане пръстта на обърнатата за лозе нива констатирахме, че наоколо няма следи от селище. Културни останки от пръснато поселение най-близо до мястото, където е открито съкровището, намерихме на няколко места из суходолието към центъра на селото. Селището може да се датира през последния период на бронзовата епоха.

Равнината, в която е открито съкровището, днес се обработва. В миналото обаче, дори до преди 60—70 г., тук е имало непроходими гори. Вероятно съкровището е заровено при бягство до някое по-отличително дърво или друг белег, за да бъде укрито от неприятеля. Може би притежателят му е загинал и съкровището е останало неприбрано.[1]

---

[1] Археологическият музей откупи съкровището от намервачите за 1 500 000 лв. Определената сума, съгласно тогавашния закон за старините, трябваше да се разпредели пропорционално между двамата братя и работниците — половината от сумата на братята, а останалата половина на работниците. Между двете страни обаче възниква спор за сумата, в който се намесват и двама адвокати от Плевен. Собствениците на нивата претендираха за цялата сума, работниците пък смятаха, че те имат право на тая сума. След тригодишен съдебен процес половината от възнаграждението получиха собствениците на нивата и работниците, а другата половина — двамата адвокати.

ОПИСАНИЕ НА ПРЕДМЕТИТЕ

Съкровището от Вълчитрън се състои от 13 златни предмета с обща тежина 12,425 кг (табл. I и II). Предметите от съкровището могат да се разпределят на следните четири типа: 1) голям съд с две дръжки; 2) една голяма и три малки чаши с по една дръжка 3) два големи и пет по-малки диска и 4) един троен съд от три полуяйцевидни форми, съединени помежду си.[1] В момента на откриването, според уверенията на намервачите, предметите били на пълно запазени. При „подялбата“ обаче повечето от тях били повредени. Едната дръжка на големия съд беше изкривена надолу (табл. I), един от големите дискове при опит да бъде пречупен е слабо подгънат на три места и пробит с малък отвор. От петте малки „похлупака“ само един е сравнително по-здрав, останалите четири в по-голямата си част са нарязани. Дебелата средна тръба и половината от съединителната ос на тройния съд са отчупени. Върху някои от предметите се забелязват драскотини, нанесени след откриването им.

Всичките предмети от Вълчитрънското съкровище са изработени от масивно злато. От направения химически анализ в лабораторията при Археологическия институт и музей на някои от предметите и от четирите типа се установи, че златото съдържа значителен процент сребро, по-малко мед и желязо.[2] Този естествен състав придава на предметите по-голяма твърдост и по-светлозлатист блясък с едва доловим зеленикав оттенък. Освен това за по-голяма устойчивост и връзка между отделните части или пък като украса към дисковете са прикрепени бронз и янтар, а към тройния съд — електрон и ниело.

По размери и масивност измежду предметите първо място заема големият съд (табл. III и XXVI, инв. № 3192). Той има форма на супник с широко устие, слабо профилуван ръб слабо издута долна част, ниско профилувано дъно и две дръжки. Височината му е 17,1 см

---

[1] Какъв е бил точният брой на предметите в момента, когато е било открито съкровището, и дали е имало други форми, не можахме да установим със сигурност. Повечето от намервачите твърдяха, че предметите били 14; други ни уверяваха, че са били 12. В самото начало в Музея постъпиха 12 предмета. След изплащането на възнаграждението през 1927 г. музеят откупи още една—третата малка чаша, която до това време е била укривана от един от намервачите.

[2] Анализът е направен от химика при Археологическия институт и музей Драган Чавдаров, комуто тук изказвам моята благодарност.

(с дръжките 22,4 см) при диаметър на устието 28,2 см, на средната, най-разширена част — 30 см и на дъното — 13,1 см. Стените имат приблизително 0,35 см дебелина (обр. 2). Тежи 4,395 кг. Изкован е от злато, което съдържа 88,15% злато, 9,7% сребро, 1,47% мед и 0,40% желязо. Стените и дръжките на съда са гладки, без следи от удари на чук. Дръжките имат форма на лента, широка около 6 см и с приблизителна дебелина 0,2 см. Те излизат направо от ръба на устието, отиват нагоре и навън, спускат се надолу и завършват до най-разширената част на съда. В долния си край дръжките са изрязани във вид на три съединени дъги и здраво са прикрепени към стените с по три нита (табл. IV в.). Отвън нитовете имат

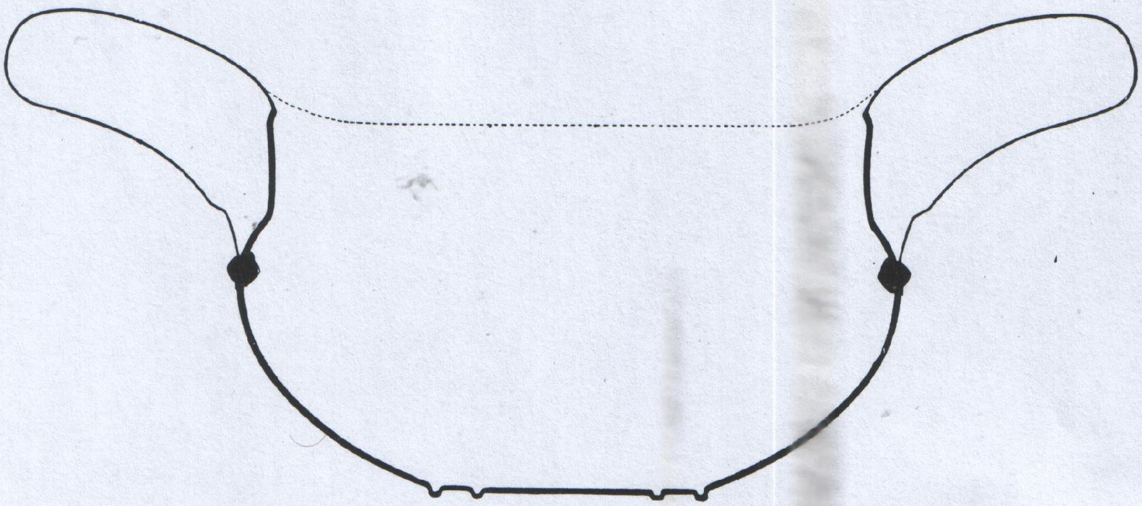

Обр. 2. Разрез на големия съд

форма на полусферични, а отвътре — на ниско конусовидни, по-големи пъпки. Те са приковани така плътно, като че ли са неделима част от корпуса на съда. По дължината си дръж- ките са украсени с по пет успоредни, еднакво високи изпъкнали ръба. Трите вътрешни ръба са с дъговидно сечение, а двата външни — с правоъгълно. Средният най-широк ръб в основата на дръжката се разклонява на две симетрично разположени изпъкнали дъги, посред- ством които се съединява със завитите навън краища на съседните два ръба (табл. IV а). Откъм другия си край ръбът се раздвоява под прав ъгъл, за да се свърже с краищата на двата средни ръба (табл. IV в). Откъм обратната си страна трите средни ръба са вдлъбнати и образуват съответно един среден, по-широк канал и два външни, по-тесни. Двата най-тесни, външни ръба, които се явяват като продължение от профилувания ръб на периферията на съда, продължават до края на дръжките и се сливат с полукръглите дъги. Средният ръб по цялата си дължина е украсен с твърде грижливо нанесени коси, успоредни, тесни нарези (табл. IV в). С подобни, но по-груби и неравномерно нанесени нарези са украсени и двата външни ръба. Върху дъното на съда са изковани два изпъкнали концентрични ръба с дъго- видно сечение. Външният ръб образува ниско профилуваната периферия на дъното, а вътреш- ният се явява като „украса“ (табл. V а). Двата ръба откъм вътрешността на съда, както и ръбо- вете върху дръжките са вдлъбнати и образуват концентрични канали (табл. V в).

От втория тип форми — чашите, само една е по-голяма и по-масивна (табл. VI и XXVII, инв. № 3193). Тя има широко устие със слабо профилуван ръб, тясно дъно и висока, изда- дена навън лентеста дръжка. Висока е 12,5 см (заедно с дръжката 18,30 см) при диаметър на устието 16,2 см и на дъното — 6 см. Дебелината на стените е 0,2 см (обр. 3). Тежи 0,919 кг. Чашата е изработена от масивно злато с почти същия състав на примеси, както при големия съд. Дръжката и тук излиза направо от ръба на устието и в края си е прикована към тялото на съда под нейната основа. И тя завършва с три съединени, обаче неравно изрязани дъги, здраво приковани с три малки нита, с полусферични пъпки (табл. VII а). По дължината си дръжката е украсена по същия начин с пет успоредни изпъкнали ръба — среден широк, два странични по-тесни и два външни най-тесни. Средният ръб се раздвоява в двата си края в къси едва закривени дъги, които се съединяват със слабо завитите навън краища на двата съседни ръба. Косите нарези върху средния и двата външни ръба, които се простират и върху разклоненията, са нанесени много небрежно и несръчно (табл. VII в). Вътрешните три ръба откъм обратната страна на дръжката образуват съответно: един среден, по-

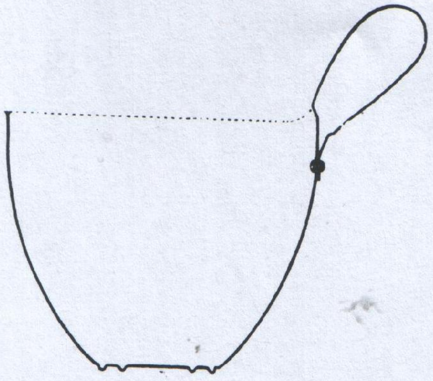

Обр. 3. Разрез на голямата чаша

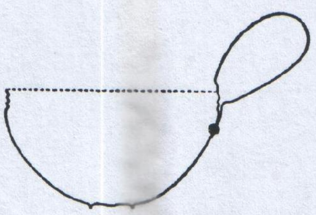

Обр. 4. Разрез на една от малките чаши

широк и два странични, по-тесни канала. Върху дъното на чашата също така има два изпъкнали концентрични ръба, които откъм вътрешността са вдлъбнати. Външният ръб и тук образува ниско профилуваното дъно на чашата, а вътрешният се явява като „украса“ (табл. VIII а и VIII в).

Трите по-малки чаши (табл. IX и XXVIII, инв. 3194, 3195 и 3204) по форма слабо се отличават от голямата чаша. Те са по-малки, леки, елегантни и грижливо украсени и, най-важното, напълно схождат помежду си. Чашите са изработени от по-тънък златен лист (обр. 4). Устието на всяка от тях е широко, стените по-заоблени, дъната тесни и ниско профилувани. Лентестите им дръжки са високи и издадени навън. Те също излизат направо от ръба на устието и непосредствено под основите им са прикрепени към тялото. Краищата им завършват с по три съединени дъги — средната къса и две външни по-дълги, приковани с малки конусовидни нитчета (табл. X а). Първата чаша е висока 4,5 см (заедно с дръжката 8,2 см) при диаметър на устието 8,8 см и на дъното 2,2 см. Тежи 0,130 кг (табл. IX а). Втората чаша е висока 4,7 см (заедно с дръжката 8,9 см) при диаметър на устието 8,9 см и на дъното 2,3 см. Тежи 0,132 кг (табл. IX в). Третата чаша е висока 4,6 см (заедно с дръжката 8,9 см) при диаметър на устието 8,8 см и на дъното 2,3 см. Тежи 0,123 кг (табл. IX с). Трите чаши, за разлика от голямата, са украсени под устията си с по един широк околовръстен пояс от по три успоредни, хоризонтални, изпъкнали ръба, вдлъбнати откъм вътрешността. Дръжките по дължината са украсени с по три успоредни, изпъкнали ръба: един среден по-широк и с дъговидно сечение, вдлъбнат откъм обратната си страна, и два външни, тесни, профилувани ръба, които и тук се явяват като продължение на ръба на устието. Средният ръб в основата на дръжката се раздвоява в слаби дъги със заострени върхове, които се сливат с най-горния ръб от околовръстния пояс. В края на дръжката средният ръб също така се раздвоява и се съединява с краищата на външните ръбове (табл. X а). Средният ръб от двете страни по дължината си и външните ръбове откъм вътрешните си страни са обточени с плитки, слабо забележими вдлъбнатинки. Ръбовете и при тези чаши са украсени с небрежно нанесени коси нарези, по-дълбоки върху средния и по-плитки върху външните ръбове и съединителните дъги. Дъната на чашите са профилувани с по един изпъкнал ръб, който отвътре образува вдлъбнат пръстен (табл. XI а и XI в).

При изработването на всички съдове се забелязва една и съща техника. Съдът и чашите са изработени от злато, което съдържа приблизително еднакъв процент злато, сребро, мед и желязо. Всички предмети са изготвени така грижливо и с такова умение и майсторство, че на пръв поглед трудно може да се открие начинът на оформяването им. Следи от прикováване, както и местата на връзките, т. е. припояване между отделните части, не се забелязват с просто око. Чрез микроанализа обаче се установява, че горните части, на съдовете, включително дръжките, са изливани и оформени отделно от дъната. Корпусите и при петте съда са свързани с дъната с припой от сребро.[1] В най-изпъкналата част на външните ръбове върху дъната под микроскопа се очертава една тясна сребърна ивица — мястото, където са припоени една към друга двете части от съдовете. Трите изпъкнали ръба на дръжките при големия съд не са напълно сходни, а това показва, че последните са изливани и изковавани върху една матрица с отделни модели с не еднакво дълги и дълбоки канали. Върху друг модел-матрица са изливани и изковани ръбовете върху дръжката от голямата чаша. Ръбовете върху дръжките и на трите малки чаши са напълно еднакви, а от това следва, че тези ръбове са изливани и изковани върху един модел-матрица. Изковаването на ръбовете при съда и чашите е извършено с шило-калем. Неговите следи особено добре личат в широките канали на дръжките при големия съд и голямата чаша. Концентричните изпъкнали ръбове върху дъната на съда и голямата чаша са изковани върху отделни подложки, преди дъната да бъдат припоени към телата. Успоредните ръбове под устиетата на малките чаши са изковани върху една подложка-матрица с по три успоредни канала, но преди оформяването на горната част. Косите нарези върху ръбовете на големия съд и чашите са нанесени с помощта на длето, и то също преди да бъдат приковани дръжките към телата. Явно е обаче, че по-грубите и неуспоредни нарези в краищата на дръжките са нанесени допълнително след прикрепването на дръжките. Дооформяването на съдовете, както това особено добре личи при малките чаши, завършва със занитването на дръжките. След завършването на работата по оформяването и украсяването на съда и чашите, повърхността им отвън и отвътре е била много добре изгладена и излъскана. Само вътрешността на каналите върху дръжките, концентричните ръбове върху дъната и околовръстните ръбове при малките чаши не са гладки. А това показва, че майсторите-златари са изглаждали повърхността с материя — прах или кожа, която не е могла да проникне в каналите и главно, не е било необходимо такова изглаждане. При неравномерните удари с длетото върху средните ръбове се получили по-тесни, по-широки или пък по-плитки и дълбоки нарези, което по-добре се забелязва в каналите.

Към третия тип се отнасят двата големи и петте по-малки диска. По форма, размери (диаметри и височини) и украса двата големи диска са съвършено еднакви. Въпреки лошото състояние на четирите по-малки диска, изрязани от намервачите, все пак ясно се вижда, че и петте по-малки диска по форма, размери и украси са сходни помежду си.

От всички 7 диска само един от големите е напълно запазен (табл. XII и XXIX, инв. № 3196). Дискът има форма на голям, слабо изпъкнал похлупак, снабден с висока луковична дръжка. Има диаметър 36,8 см и височина, мерена заедно с дръжката — 12,6 см. Тежи 1,850 кг. Изработен е от златен лист, дебел приблизително 0,10 см (обр. 5), при който съотношението на златото към среброто и медта е както при описаните по-горе съдове. Дискът се състои от пет много грижливо припоени помежду си части: 1) широк, почти плосък кръгъл външен пояс с ниско профилувана периферия с рисувани ленти; 2) слабо конвексен вътрешен кръг, с три концентрични ръба; 3) нисък кух цилиндър с три тесни пръстена; 4) висока куха луковична дръжка с нисък профилуван кръг на върха и с рисувани ленти и 5) двойноконусовидна пъпка с пръстен в основата (табл. XIV а). Вътрешният кръг на диска откъм долната, слабо конкавна страна, както и кухината на дръжката са заздравени с дебела бронзова подложка. Подложката се състои от две части: широка, слабо изпъкнала кръгла плоча и куха луковична форма. Кръглата плоча има диаметър 15,6 см при дебелина около 1,1 мм. В най-издадената си част преминава в широк пръстен, основата на който е подсилена с една кръстовидна форма, излята неделимо от кръга. В центъра на последната има плитка полусферична

---

[1] Майсторите-златари в древността освен чрез сребро са припоявали отделните златни части и със сяра (Ф. Н. Тавадзе, в Труды Института металла и горного дела VII, АН Груз. ССР).

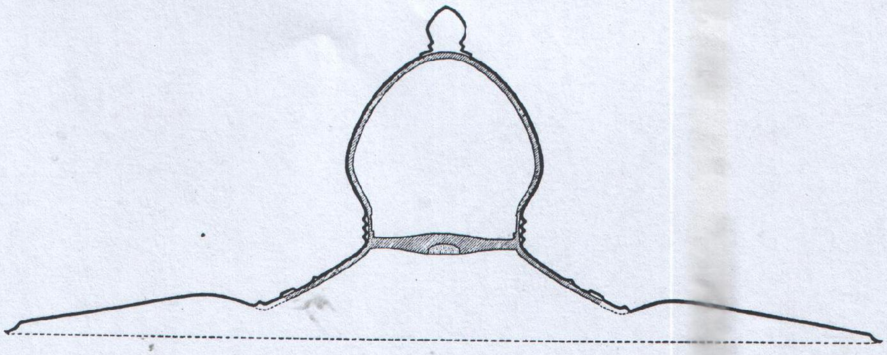

Обр. 5. Разрез на един от големите дискове

вдлъбнатинка, запълнена с голямо зърно янтар, сега запазено наполовина (обр. 5 и табл. XIII). Луковичната подложка в основата си е снабдена с по-широк пръстен, в който плътно е прикрепен по-тесният пръстен на кръглата подложка. Там гдето завършва последният пръстен, се образува тесен околовръстен ръб (обр. 5).

Повърхността на диска отвън е гладка и украсена с „инкрустирани“ ленти, изпъкнали ръбове и нарези, симетрично разпределени в четири концентрични полета. Външният, най-широк кръг е запълнен изцяло с пояс от „инкрустирана“ черна и на места бяла, сребърна украса. Последната е съставена от една широка, непрекъсната лъкатушна лента, образувана от съединени, негативни S-видни спирали, включена между два концентрични тесни пояса. Външният по-тесен пояс представлява една широка лента, върху която лежат най-изпъкналите части на непрекъсната ивица от съединени и отворени навътре асиметрични дъги, успоредни на средната лъкатушна лента. Вътрешният по-малък, но по-широк пояс представя по-сложен мотив. Състои се от една вътрешна непрекъсната лента от съединени, отворени навътре симетрични дъги, която следва контурите на лъкатушната лента. Външните части на дъгите лежат върху най-изпъкналите части на обратно разположена ивица от съединени и отворени навън полукръгови дъги. Между така разположените дъги и полукръгове са вписани неправилни ромбове, а между полукръговите дъги и включените в тях полукръгове са образувани тесни, светли дъги. Сребърните ленти от двете си страни са обточени с едва личащи пунктирани вдлъбнатинки, изчукани с тънко острие (табл. XV а). Със сребърни „инкрустирани“ геометрически мотиви е изпълнен и поясът върху по-голямата част от луковичната дръжка. Тук украсата представлява широко поле от една непрекъсната лента от 8 долни незатворени кръга и 4 горни подобни кръга, които се редуват през един с 4 незатворени ромба, включени между две успоредни прекъснати ленти от правоъгълници. Сребърната украса върху дръжката също така е обточена с едва личащи кантове от вдлъбнатинки (табл. XIV в). Вътрешният слабо изпъкнал кръг на диска изцяло лежи върху кръглата бронзова подложка. Той е украсен с три концентрични, изпъкнали ръба — среден с дъговидно сечение и два по-тесни — външен и един вътрешен ръб с триъгълно сечение. По-широкият ръб е украсен с внимателно и правилно нанесени успоредни коси нарези, които наподобяват на добре усукан шнур. Широкият пръстен в основата на луковичната форма се състои от три тесни успоредни пръстена с триъгълно сечение. Върхът на дръжката е украсен със слабо профилуван кръг, който посредством един тесен пръстен с триъгълно сечение се свързва с двойноконусовидната пъпка. Последната е украсена с плитки, коси нарези, които излизат от една точка на върха на конуса и достигат до околовръстната бразда, врязана под най-разширената част на пъпката. Дискът откъм обратната си страна не е гладък и е без украси. Периферията му е слабо профилувана. Върху външния широк пояс едва се забелязват негативите от „инкрустираните“ ленти и кантове, а върху вътрешния кръгов пояс, където е изпаднала една част от бронзовата подложка, се виждат дълбоките канали от трите концентрични ръба. Янтарът в центъра на кръстовидната форма едва ли може да се приеме като украса, той е поставен с друга цел (табл. XV в).

Вторият голям диск (табл. XVI и XVII, инв. № 3197) по нищо не се отличава от първия, освен че е слабо повреден и е с по-малко тегло. Има диаметър 37 см и височина 12,6 см. Тежи 1,755 кг. Разликата от 95 г между двата диска се дължи само на кръглата бронзова обшивка, която в последния диск е изпаднала. Запазена е кръстовидната форма, обаче янтарът липсва.

Петте малки диска по форма са аналогични на големите дискове. По украса обаче те съществено се отличават от тях. Тук липсват „инкрустираните“ украси, както и средният широк ръб с нарезите.

От малките дискове по-добре е запазен само един (табл. XVIII и XXX, инв. № 3198). Има диаметър 21,5 см и височина 11,5 см. Тежи 0,588 кг. Изкован е от дебел лист (обр. 6), в който златото съдържа същия процент сребро, мед и желязо, както при големите дискове Кръгът на малкия диск се състои само от една част със слабо изпъкнала форма. Луковичната дръжка и тук е от три части: пръстен, куха луковична форма и двойноконусовидна пъпка (табл. XX а). Бронзовата подложка, която е обхващала централната част на диска до външния изпъкнал ръб, е запазена само в кухината на дръжката. Как е изглеждала централната част на подложката при малките дискове не се знае, понеже тя е изпаднала и при петте екземпляра. Дискът е украсен с изпъкнали ръбове, пръстени и нарези, разпределени почти както при големите дискове. Кръгът е украсен с три еднакво високи и широки концентрични ръба с еднакво сечение. Трите успоредни пръстена върху основата на луковичната дръжка, пръстенът под двойноконусовидната пъпка и плитките наведени нарези върху последната са напълно сходни с тези върху големите дискове (табл. XX в). Тук липсват малкият профилуван кръг на върха на луковичната форма и нарезите върху средния изпъкнал ръб. От обратната страна се забелязват само концентричните канали на изпъкналите ръбове (табл. XIX).

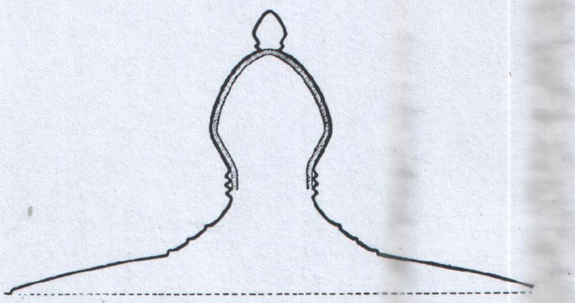

Обр. 6. Разрез на един от малките дискове

Аналогичен диск (табл. XXI, инв. № 3200) с изрязана луковична дръжка, диаметър 21,5 см при височина 3,4 см и тежина 0,374 кг. Бронзовата обшивка липсва.

Подобен диск (табл. XXII a, инв. № 3199), по-голямата част от който е изрязана от намервачите, с диаметър 21,6 см, височина 11,6 см и тежина 0,462 кг е изработен от лист със същия процент злато, сребро и мед, както и останалите дискове. Бронзовата подложка е запазена само в луковичната дръжка.

Аналогичен диск (табл. XXII в, инв. № 3201), на който дръжката и част от кръга са изрязани. Диаметър 21,3 см, височина 4,8 см и тежина 0,300 кг. Съставът на златото е еднакъв с този на горните дискове. Бронзовата подложка е изпаднала.

Последният малък диск (табл. XXII с, инв. № 3202) е също така без дръжка и с доста много изрязан кръг. Диаметър 21,6 см при запазена височина 3,1 см и тежина 0,207 кг. От всички предмети от съкровището единствен този диск има по-светъл цвят, което се дължи на по-големия процент сребро в състава на златото — именно: 19,80% сребро и 79,90% злато. Трите концентрични ръба на диска са кантирани със слабо личащи вдлъбнатинки.

Седемте диска са изработени от по-тънък златен лист, които, с изключение на един от малките, имат еднакъв състав на златото с това на съда и чашите. При изработването и украсяването на дисковете е приложена същата техника на изливане, изчукване, припояване и сизелиране, с тази само разлика, че при тях има и „инкрустация“. Големите дискове са оформени от по 7, а малките от по 6 части, включително двете части от бронзовата обшивка. Отделните части — кръговете, пръстените, луковичните форми и двойно конусовидните пъпки така майсторски са припоени една с друга, че местата на съединението им са незабележими.

От направеното по-горе описание са вижда, че малките дискове са напълно аналогични на големите и че размерите за всеки вид са съвършено еднакви. При по-внимателно проучване на украсите се вижда съвсем ясно едно буквално повторение и сходство: концентричните ръбове, успоредните пръстени и двойноконусовидните пъпки, респективно при големите и малките дискове, имат еднаква височина и ширина и лежат на равни разстояния един от друг. Тази поразителна прилика е безспорно доказателство, че дисковете и от двата размера са работени по един модел с два размера. Двете части от бронзовите подложки са излети съответно в модели от различни размери. Външните кръгове на големите дискове са излети върху един модел-матрица. Върху отделен модел-матрица с издълбани концентрични канали са изливани и изковани и вътрешните кръгове на двата диска. Върху един модел са изковани и успоредните пръстени, а върху друг — двойноконусовидните пъпки от дръжките. Що се отнася до луковичната форма, то тя е изкована върху самата бронзова подложка. По същия начин от съответни форми са изработени — изливани и изчуквани и отделните части в малките дискове. Преди обаче да бъдат напълно оформени дисковете, отделните им части са били украсени с нарези и „инкрустация“. Косите нарези върху широките ръбове при големите дискове са сизелирани много внимателно с по-тънко и с широка основа длето. С по-тясно длето са изрязани слабо наведените нарези върху двойноконусовидните пъпки и на седемте диска.

Сребърните украси върху външните кръгови пояси на големите дискове са изпълнени с твърде малко позната техника от древността — „изковаване на метал върху метал“. В случая това изковаване няма нищо общо с „инкрустацията“, т. е. запълване със сребро на предварително издълбаното място върху подложката. Тук върху предварително очертани мотиви на златната основа е начукана съвършено тънка сребърна лента. При коването сребърната лента като по-твърда образува едва доловими легла в по-мекото от нея злато. При този процес среброто така плътно е прилепено към златото, че е невъзможно по механически начин единият метал да се отдели от другия. Че действително сребърната украса е нанесена по този начин, показват неуспоредните ръбове на сребърните ленти, които на едни места са по-широки, а на други по-тесни и особено на ясно очертаните от обратната страна неравни, слабо забележими изпъкнали ленти и полукръгове, образувани при изковаването на среброто. Ако разгледаме по-внимателно „инкрустираните“ украси, ще открием, че пунктираните успоредни кантове на много места минават върху разширените части на лентите и полукръговете, а това показва, че тези контури са нанесени след изковаването на среброто. Миниатюрните вдлъбнатинки от пунктираните кантове, които ограждат сребърните украси върху големите дискове и концентричните ръбове върху малките дискове са нанесени леко с тънко острие. Но колкото и слаби да са били ударите от острието, откъм обратната страна на дисковете се очертават върховете на вдлъбнатинките. По същия начин са нанесени и сребърните украси върху луковичните дръжки на двата диска.

От всички предмети от Вълчитрънското съкровище най-интересен и загадъчен е съдът с трите съединени помежду си полуяйцевидни форми (табл. XXIII и XXXI, инв. № 3203). Дължина 28,9 см, широчина 28,6 см и височина 5,3 см. Тежи 1,190 кг. Изработен е от дебел златен лист (обр. 7 и 8), който съдържа същия процент злато, сребро, мед и желязо, както и предидущите предмети, и от електрон със състав 62,70% сребро, 25% злато и 12% мед. Съдът се състои от три еднакви златни, продълговати полуяйцевидни или във вид на водни птици форми, единият край на всяка от които е доста изострен и малко издигнат нагоре, а противоположният е заоблен. В основата си те са съединени посредством две слабо закривени електронови тръби (табл. XXIV). Откъм горната половина на заоблените части и на трите форми излизат навън: от средната — една по-дълга дъговидна тръба, слабо закривена нагоре и надебелена в края, а от външните — по една куха, по-къса дъговидна стеснена и затворена в края тръбичка. Краищата на двете външни тръбички са съединени със средната тръба с по една масивна ос. От двете страни на почти пирамидалните основи на трите тръби здраво е прикрепен по един слабо профилуван хоризонтален цилиндричен израстък. Долните им половини от употреба са слабо изтрити.

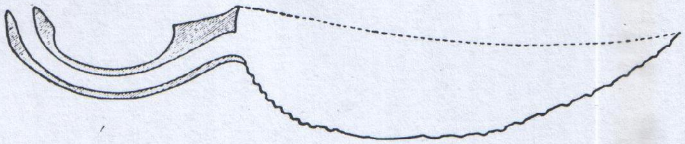
Обр. 7. Надлъжен разрез на тройния съд

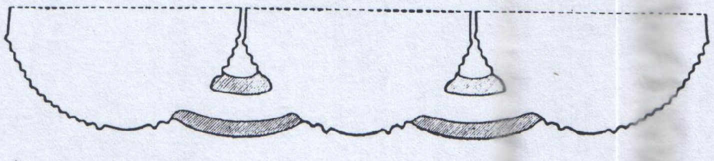
Обр. 8. Напречен разрез на тройния съд

Отделните полуяйцевидни форми така са свързани една за друга, че ако се налее течност в една от тях, то тя преминава и в другите две и може да се източи чрез закривената средна тръба. Полуяйцевидните форми изцяло са запълнени с включени един в друг изпъкнали ръбове, успоредни на периферията. Двете крайни форми са с 14 ръба, от които петте най-горни завършват в едно поле от по 5 дъговидни ръба, разположени под електроновата тръба (табл. XXIV). Средната форма е с 13 ръба. От тях трите най-горни допират до едно поле от три изпъкнали дъги под основата на тръбата. Украсата върху електроновите тръби и оста, която ги съединява, е по-сложна. Двете части от оста се състоят от по една средна дълга четириръбеста призма, двата края на която преминават в три профилувани пръстена — среден масивен и два външни по-тесни, завършващи с по една обла пръчица. Четирите правоъгълни стени на двете призми са издълбани с по един правоъгълник, запълнен с черна материя—ниело. С ниело са запълнени и малките равнобедрени триъгълни форми, издълбани в основите на трите електронови тръби (табл. XXV а и XXV в). Ниелото е приготвено от 54,30% злато, 31,10% мед, 3% сребро и 1,30% сяра.[1]

При изработването на този особен съд е приложена още по-сложна техника. Трите полуяйцевидни форми са излети и изковани върху два модела-матрици — един за средната и един за двата крайни. Средната по-дълга тръба, крайните две затворени тръбички, както и съединителната ос и цилиндричните израстъци в основите на тръбите са излети заедно от един модел. От един модел са изготвени и двете тръби, които съединяват трите форми. Ниелото е поставено в правоъгълните и триъгълните форми преди тръбите да бъдат запоени към полуяйцевидните форми. Цилиндричните израстъци са били облечени с златна обвивка също така преди припояването на тръбите. Двете съединителни тръби, както и трите тръби са запоени към златните форми със спойка от калай и олово.

От подробното описание на предметите от съкровището и обясненията във връзка с техниката при оформяването и украсата им могат да се направят следните изводи:

1. Предметите от Вълчитрън, с изключение на един от по-малките дискове, са изработени от злато с еднакъв процент злато, сребро, мед и желязо. 2. При тяхното изливане, изковаване, спояване и украсяване е приложена еднаква техника. 3. Предметите при отделните групи — трите малки чаши, двата големи и петте малки диска — не само че са еднакви по форма, украса и размери, но дори и по тежина са приблизително равни. 4. Отделните групи предмети са изливани и изковавани върху съответни модели-матрици. От това следва да приемем, че всички предмети произхождат от един център и че са излезли от една работилница. Те са едновременни и представят един комплект с определено предназначение.

---

[1] Ниелото, както е известно, се състои обикновено от смес на сяра с метал. В счукано състояние с притурка на течност то е поставяно в гравирания метал. За ниелото най-често се употребява сребро и сяра.

ОБЯСНЕНИЕ НА ПРЕДМЕТИТЕ

Златното съкровище от Вълчитрън, макар и да е намерено преди повече от 30 години, и до днес остава почти неизвестно за археологическата наука. Действително наскоро след откриването му в нашия и чуждия печат се появиха и първите съобщения и кратки публикации за него. Те обаче имаха осведомителен характер, дори тенденциозен. В първите си съобщения някои от нашите изследвачи неоснователно сметнаха, че съкровището има ориенталски произход, а други го приеха за прабългарско.[1] Известията за съкровището в чуждия печат бяха по-сдържани и съществено се отличаваха от тези в нашата преса.[2]

По-обширни и сериозни статии върху съкровището от Вълчитрън са писали главно чужденци. Тези публикации обаче не допринесоха много за изяснение на редица въпроси, свързани с произхода, времето и предназначението на съкровището. От всички автори, които са се занимавали със съкровището, единствено Б. Филов е имал възможността да го проучи основно. Но той се е задоволил с една кратка и повърхностна статия, без да направи по-сериозен опит да го датира и потърси неговия произход. Според него съкровището е възникнало в една страна, където се кръстосват ориенталското и гръцкото изкуство, т. е. Иран и Туркестан. Той несигурно определя съкровището за старобългарско от VII-VIII в., но „то", казва по нататък авторът, може да бъде и от една много по-стара епоха.[3]

По-обстойно със съкровището се е занимавал I. Andrieșescu. Той не е имал възможност да се запознае с него по-отблизо. Въз основа само на кратките бележки и общата снимка на предметите, поместена в Leipziger Illustrierte Zeitung, Andrieșescu се опитва да докаже, че Вълчитрънското съкровище е предмикенско, че принадлежи на втория период на бронзовата епо-

---

[1] Б. Филов, Българският Тутанкамон, „Препорец", бр. 6,10. 1925; А. Протич, Златното съкровище от Вълчитрън, „Свободна реч", бр. 264, 12. 1. 1925; Н. Мушмов, Златното съкровище от Вълчитрън," „Демократически сговор", бр. 395, 12. 1. 1925; Г. И. Кацаров, Златното съкровище от Вълчитрън, „Зора", бр. 1670, 14. 1. 1925. По-късно в една статия Ст. Младенов покрай другите въпроси се спира и на Вълчитрънското съкровище, което според него е било прабългарско. ГСУИФФ XXXI, 1935, 23.

[2] Comte de Begouen в Journal des Débats, бр. 43 от 13.2. 1925; C. Kassner в Leipziger Illustrierte Zeitung, бр. 4113, 5. 3.1925; J. Babelon в Arethuse, fasc. 7, XVIII—XIX,1925; S, Reinach в Revue Archéologique, 1926, I, 147 и A. David Le Suffleure в Revue des Etudes grecques, XXXIX, 1926, 182—183.

[3] Златните съдове от Вълчитрън. ИАИ III (1926), 230—233.

Народна библиотека
„КИРИЛ и МЕТОДИЙ"

ха, произхожда от Среднодунавските области и че е тракийско. Авторът полемизира без основание и толкова е самоуверен в своите заключения, че „разглеждането на самите оригинали, според него, не би допринесло нищо повече, освен да запълни някои подробности, но в никой случай не би могла да се измени в едно или друго отношение основата, на която е поставено изследването на съкровището“.[1] Ако той имаше на ръка предметите, безсъмнено и изводите му щяха да бъдат по приемливи. В никакъв случай не би го датирал толкова рано и едва ли щеше да потърси неговия произход в Трансилвания и най-после не би приел дисковете за поясни пафти.

V. Pârvan в допълнението към публикацията на I. Andrieşescu, по отношение датата и произхода на съкровището е на друго мнение. Той, както и в друг свой труд, въз основа на техниката и орнамента смята, че Вълчитрънското съкровище е работено под влиянието на микенското изкуство. Според него то принадлежало към гетското изкуство, което се е развивало през четвъртия период на бронзовата епоха (1200—1000 г. пр. н. е.). Той също приема дисковете за поясни пафти.[2]

Със съкровището от Вълчитрън се е занимавал и P. Reinecke.[3] Неговата статия е много кратка, но по-ценна. Авторът, макар и да е използувал само бележките и общата снимка в Leipziger Illustrierte Zeitung, разглежда съкровището без увлечение и определя по сигурно мястото му между многобройните праисторически златни съкровища, открити в Средна и Югоизточна Европа. Той датира съкровището през втората половина на халщатската епоха. Според него то е работено от злато, добивано в Трансилвания. Той приема дисковете за „похлупаци“.

Кратки сведения за съкровището дава и G. Wilke. Сравнявайки предметите от Вълчитрън с някои съкровища от Унгария, той го датира през първия период на халщатската епоха. Wilke нарича дисковете кръгове.[4]

Нашето съкровище е привлякло вниманието на още мнозина археолози. Те обаче само странично са засягали въпросите с неговия произход и дата, като са се съгласявали с мненията на един или друг от изследвачите. Ec. Vulpe, взимайки под внимание приликата на големия съд с формата на микенските съдове и „инкрустацията“ върху дисковете, смята съкровището за микенско.[5] R. Vulpe, основавайки се на мненията на Andrieşescu и Pârvan, приема, че то принадлежи към бронзовата епоха и стои във връзка с микенската култура.[6] I. Nestor се съгласява с някои от мненията, изказани от Andrieşescu, Pârvan и Reinecke, за произхода и времето на съкровището, без да взема становище.[7] Напоследък H. Seyrig в бележките си върху съкровището от Töd се спира и на Вълчитрънското съкровище и погрешно го датира през една ранна епоха.[8]

От горните бележки се вижда, че до известна степен само P. Reinecke е поставил правилно въпроса за произхода и мястото на Вълчитрънското съкровище в земите по Средни и Долни Дунав. Той обаче не е засегнал много други твърде важни въпроси, които стоят във връзка с това единствено по рода си съкровище.

Нашето съкровище безспорно няма онова значение за историята на изкуството, каквото имат много от познатите днес златни и други съкровища от античната и средновековната епоха.[9] По количеството злато, броя и разнообразието на предметите, по някои нови, неизвестни форми, техническо изпълнение, стил на украсата, както и необяснимото му предназначение и по старинния му произход то представлява особен интерес. С проучването на тази уникална находка ще се изяснят много от проблемите, които стоят във връзка не само с произхода, датата и предназначението на съкровището, но и с историята на металната техника през предкласическата епоха в Югоизточна Европа. Ще се хвърли нова светлина и върху производствената дейност и икономическите отношения у племената по Долни Дунав в началото на първото хилядолетие преди нашата ера, т. е. през периода на разлагащия се родовообщинен строй и периода на създаване на класи.

---

[1] Andrieseşcu, Consideraţiuni asupra tezaurului de la Vaţci-trân, lângă Plevna (Bulgaria). ARMSI, serie III, t. V, 1926, 9. Кратки бележки върху тази статия даде Я. Тодоров в ИАИ IV, 285.

[2] V. Pârvan, ARMSI, Serie III, t. V, 28 и сл.. Същия, Getica, Bucuresti 1926, 294 и 770.

[3] P. Reinecke, Ein neuer Goldfund aus Bulgarien, Germania IX (1926), 50—54.

[4] G. Wilke, Ebert's Reallexikon XIV, 227.

[5] Ec. Vulpe, Considérations sur certaines formes caractèrisant l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale, Paris 1930, 13.

[6] R. Vulpe, L'âge du fer dans les régions Thrace de la Peninsule balcanique, Paris 1930, 36.

[7] I. Nestor, Der Stand der Vorgeschichtforschung in Rumänien. 22 BRGK, 1933, 123.

[8] Seyrig H., Antiquités Syriénnes. Syria XXXI, fas. 3—4 (1954), 222 и сл.

[9] Тук имаме пред вид прочутото съкровище от Pietroasa, съкровището от Nagy Szent Miklos, Перещенското съкровище, златното съкровище от Панагюрище, откритото напоследък сребърно съкровище от Луковит и много други по-големи или по-малки антични и средновековни съкровища.

МАТЕРИАЛ

Предметите от Вълчитрънското съкровище, както видяхме, са изработени от масивно злато с естествен примес от малко количество сребро, малко мед и съвсем незначителен процент желязо.[1] От предметите един тежи повече от 4 кг, три са над 1 кг, а останалите — под 1 кг Голямото количество злато, употребено за изработването само на 13 предмета, ни навежда на мисълта да потърсим произхода на съкровището преди всичко в области, богати със златоносен пясък и руди, и то там, където до днес са открити най-голям брой златни съкровища които по брой на предметите, по време, техника и стил, а бихме могли да добавим и по предназначение да стоят най-близко до Вълчитрънското съкровище. В Европа и близкия Изток са известни няколко области с находища на злато,[2] в които са намерени и съкровища от златни и сребърни предмети, заровени в древността.[3] От тях за нас безсъмнено по-голямо значение имат съседните земи, и то предимно тези, обитавани от тракийските и илирийските племена, някои области в Гърция и обширната територия, включена между Австрия и Галиция и от Бавария до р. Сава и Дунав с център Карпатите.

Златото в Югоизточна Европа е било познато на местните племена още през енеолита.[4] От кои рудни находища е получавано, с положителност не можем да кажем. Известно е, че през последния период на бронзовата епоха са били използувани златните мини при Слатина, Зайчарско.[5]

В земите на тракийските и илирийските племена са открити малък брой златни рудни находища, разработвани през първата половина на желязната и античната епоха. Такива са рудниците в Зайчарско,[6] Берковско, Трънско, Чирпанско,[7] долината на Брегалница[8] и Пангей.[9] Златото от тези рудници, с изключение на съдовете от Панагюрското съкровище[10] и на някои накити от Дуванли,[11] Пловдивско, Несебър,[12] Мезек, Свиленградско, Цибър, Ломско, както и други произведения на златарското изкуство, е използувано от местни майстори-златари за изработването само на по-леки, предимно накитни предмети — гривни, торкви, обеци, огърлици, пръстени, фибули, нагръдници, а по-късно и за сечене на монети. Трябва да добавим обаче, че тези накити произхождат главно от могилни или други гробове от сравнително по-късно време — VI—IV в. пр. н. е.[1] До днес няма открит съд, чаша или пък предмет с ритуално значение от първата половина на първото хилядолетие пр. н. е., който с положителност бихме могли да приемем, че е работен от злато, добивано у нас.[2] Следователно трудно допустимо е, че Вълчитрънското съкровище е работено от злато, получено от нашите рудници.

---

[1] P. Reinecke смята, че дисковете от Вълчитрън са от бронз и след това са позлатени. Той, може би, има пред вид някои кръгове или други предмети от горно- и среднодунавските области, като например кръговете от Rothengrub; R. Pittioni, Der Goldfund ans Rothengrub (NO) und seine wirtschaftsgeschichtliche Verannung. AA II (1952), 90; Velem-Szentvid (A. Mozsolics, Der Goldfund von Velem-Szentvid) и други златни кръгове от западноунгарски и източноевропейски области.

[2] В Европа е имало 4 области, богати със злато: 1. Македония, Тракия и островите. 2. Унгария и Трансилвания. 3. Испания. 4. Ирландия (M. Thompson у Ebert's Reall VIII, 376).

[3] Подробна литература върху златните колективни и единични находки от Карпатодунавските области е посочена от Reinecke, Ein neuer Goldfund, 53 и A. Mozsolics, Der Goldfund von Velem Szentvid, Basel 1950, 7 и цитираната там по-нова литература. Златото, както показват тези находки, е употребявано обикновено за украса, по-малко за съдове и в редки случаи за оръжия или предмети с друго предназначение.

[4] В. Миков, Идолната пластика през новокаменната епоха в българските земи. ИАИ VIII (1936), 209 и цитираната там литература.

[5] Mitteilungen der Anthropologische Gesellschaft in Wien XIX, pl. V, Nr 8 и 9.

[6] V. Simič, Istoriski razvoj naseg rudarstva, Beograd 1951, 313; Ст. Стоноjевић, Народна енциклопедиjа I, 819.

[7] Сведения, събирани от автора.

[8] Аристотел съобщава, че Пеония е толкова богата със злато, че мнозина там намирали кючета, тежки дори до една мина (436 г). — Г. И. Кацаров и Д. Дечев, Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София 1949, 123.

[9] P. Collart, Philippes, ville de Macédoine, Paris 1937, 49—50.

[10] D. Končev,-Der Goldschatz von Panaguriste. Neue Denkmäler antiker Toreutik. Praha 1956, 117—172, XVII.

[11] Надгробните могили при Дуванли в Пловдивско, София 1934, 40 и сл. 82, 130 и сл.

[12] Ив. Гълъбов, Каменни гробници от Несебър. ИАИ XIX, 140.

От трите области Гърция е по-бедна по отношение броя на златните рудни находища, но по количество на златните предмети тя заема първо място. Особено много златни предмети са открити в микенските шахтови гробове от XV—XIII в. пр. н. е.[3] Те представляват съдове с малки размери, пластинки, кръгове, диадеми, маски, накити и пр., с най-различни украси, изковани от тънък златен лист.[4] По-голямата част от тях обаче не са имали практическо предназначение, а са били приготвени специално като гробни дарове.[5]

По-важна за нас е територията на север от Дунав с център Карпатите, която освен по богатите си златоносни пясъци и руди е позната и с многобройните си единични и колективни находки от златни предмети.[6] Златоносните пясъци и руди в Карпатите, главно Трансилвания (Седмиградско), са били експлоатирани още от най-дълбока древност. Тази област, в която според Херодот са живели агатирсите, които били богати със злато и обичали да носят украси,[7] през бронзовата епоха е снабдявала със злато Средна Европа.[8] Между по-важни колективни находки ще изброим златните съкровища от Michalkowo,[9] Székelyhid, Săcueni,[10] Çofálva (Tufalau),[11] Fokoru,[12] Ostrovul Mare,[13] Dalsa[14] и много други.[15] Съкровищата от тази територия се състоят от 5—6 и повече най-разнообразни, често масивни златни предмети, главно накити — фибули, гривни, торкви, пафти, игли, диадеми, кръгове, и по-рядко съдове, култови брадви и други. Тези съкровища обикновено се датират през последния период на бронзовата и първата половина на халщатската епоха или между 1000—700 г. пр. н. е.[16] По-голямата част от тези съкровища наистина нямат нищо общо с Вълчитрънското съкровище, но като вземем под внимание: 1) че измежду тях има и такива, които по форма и масивност, техника, стилови особености и близост по време доста схождат с него и 2) че от тая територия произхождат множество бронзови и глинени предмети, които се явяват като най-близки паралели на предметите от съкровището, то можем да приемем с пълно право, че съкровището от Вълчитрън стои в тясна връзка с някои от златните и други съкровища и находки от Карпатодунавските области.

Съкровището от Вълчитрън, както и всички предантични златни предмети, открити в Близкия Изток и Европа, е изработено от самородно злато, т. е. злато с естествен примес от сребро, мед и желязо, което в процеса на преработването му — топене и изковаване — не е загубило напълно своя състав, структура и цвят.[1] Последните три елемента, колкото и да се оспорват, все пак биха ни улеснили в нашата задача при определяне произхождението на златото, от които е изработено нашето съкровище. За установяване произхода на златото най-важно значение несъмнено има естественият примес. При прилагане обаче на този метод сме доста затруднени от факта: 1) че съотношението на среброто или среброто и медта към златото в отделните дори и близки рудни находища често пъти е твърде различно[2] и 2) ние не притежаваме достатъчни и сигурни данни за процентния състав на златото от съкровищата от съседните страни. При все това съставът на златото в съкровището от Вълчитрън — 88,16% злато, 9,70% сребро, 1,74 мед и 0,40 желязо и 79,90% злато и 19,80% сребро само при един от дисковете — се доближава повече до състава на самородното злато от западните области на нашата страна — Трънско и Берковско — и особено до златото от североизточна Сърбия — по долината на р. Тимок, което съдържа 89—90% злато.[3] По състав то схожда и с южнокарпатските златоносни руди, които съдържат също така по-голямо количество сребро и мед. Златното съкровище доста се отличава от това в южните части на Балканския полуостров — Южна Тракия, Македония и Гърция.[4]

---

[1] В. Миков, Тракийски накитни предмети от V—IV в. пр. н. е. ИАИ XVII (1950), 154.

[2] У нас са открити твърде малък брой златни накитни и други предмети, които бихме могли да датираме през първата половина на първото хилядолетие пр. н. е. Освен Вълчитрънското съкровище, като най-стари могат да се смятат златният нагръдник от Царевброд (ИАИ VI, 104) и златните накити от могилата Мушовица при Дуванли (Надгробните могили при Дуванли, 229).

[3] G. Karo, Die Schachtgräber von Mykenai München 1930—1933, 353.

[4] Ibid., 225 и сл.

[5] Ibid., 179 и сл. 310.

[6] Ebert's Reallexikon IV_2, Gold.

[7] Г. И. Кацаров и Д. Дечев, Извори за историята и географията на Тракия и Македония, София 1949, 22.

[8] J. Dechellete, Manuel d'archéologie préhistorique, Paris II, 349.

[9] K. Hadaczek, Zum Goldschatz von Michalkow, JOAI IX (1906), 32 и сл.; G. Wilke в Ebert's Reall VIII, 180 и сл.

[10] M. Roska, Der Goldfund von Székelyhid. AE XLIII (1929), 103 и 324.

[11] AE XXXIII (1913), 311.

[12] M. Hoernes, Goldfunde aus der Hallstattperiode im Österreich-Ungarn, JKKZK IV (1906), 73 и сл.; J. Harmatta, Le problème cimmerien, AE, 1946—1948, табл. XVII—XIX.

[13] G. Severianu, The Gold Treasure of the Ostrovul Mare. Bucuresti, Nr 1—2 (1937), 12.

[14] M. Ebert, Der Goldfund von Dalja, JOAI, 1908, 261.

[15] Mozsolics, ц. с. и посочената там литература.

[16] Pàrvan, Getica, 759; Nestor, Der Stand, 139; Датировката на повечето от съкровищата е спорна.

При определяне на произхождението на златото известна роля играе и неговата структура, но при условие, че в момента на преработването му, т. е. топенето и коването, тя не е претърпяла голямо видоизменение. Макар златото от Вълчитрънското съкровище да е било подложено на този процес, при микроскопическите наблюдения се установи, че златото е във вид на неправилни зрънца и пръчици. Каква е структурата на златото в съкровищата от съседните страни, не ни е известно, но в повечето от находищата из западните области на България и главно Зайчарско и Южнокарпатските рудни находища то също така е във вид на неправилни зрънца и пръчици.[5]

Предметите от Вълчитрън, с изключение на един, със своя светлозлатист цвят и едва доловим зеленикав оттенък значително се отличават от по-голямата част от микенските златни предмети, златото на които има най-различен цвят, тъй като металът за изработването им е доставян от различни рудни находища.[6] Съществена е разликата и между цвета на предметите от нашето съкровище и античните златни накити, монети, съдове, включително съкровището от Панагюрище, които имат златно-червеникав блясък и са изготвени от злато, добивано в Гърция, Южна Тракия или Мала Азия. Предметите от нашето съкровище по цвят не могат да се сближат и с предметите, изработени от трансилванско злато.[7] Само един от малките дискове, който съдържа и по-голям процент сребро, със своя по-светлозлатист цвят и по-силен зеленикав оттенък, може да се сравни с произведенията, изработени от злато, добито в Трансилвания. Следователно може с положителност да се приеме, че последният диск е изкован от трансилванско злато. Останалите предмети от съкровището по цвят малко се отличават и от златните накити, открити в тракийските надгробни могили, изработени от злато, получавано у нас. Вероятно те схождат с цвета на златните предмети от южнокарпатските области и тези от долината на Тимок.[8]

---

[1] Пречистването на самородното злато е практикувано по-късно, сравни R. J. Forbes, Methalurgy in Antiquity, London, 1950, 133.

[2] Самородното злато съдържа обикновено от 5—30% сребро и от 0—20% мед.

[3] М. Митић, Праисторијски златан накит от Велике Врбице, Старинар, 1907, 113.

[4] Златото от Трансилвания съдържа обикновено повече сребро, понякога достига дори до 30 и повече процента. То съдържа и по-голям процент желязо, на което се дължи слабозеленикавият му оттенък.

[5] Златото в България обикновено се намира във вид на люспи и по-рядко на малки, неправилни зрънца или нишки. В Радомир и Рупките, Чирпанско, то е във вид на жили.

[6] Karo, Die Schachtgräber von Mykenai, 310.

[7] M. Ebert's Reallex IV$_2$. 376; Златото от Унгария и Трансилвания се отличава със слабо зеленикавия си цвят (P. Thompson, Ebert's Reall. IV $_2$,376.

[8] Ние не сме имали възможност да направим сравнение между предмети, изработени от злато от тази област и предмети от нашето съкровище.

ТЕХНИКА

Макар и да не е правено основно металографическо изследване, химически и спектрален анализ на златото от Вълчитрънските предмети, все пак техниката при оформяването им ни спомага да определим приблизително произхода на съкровището. I. Andrieşescu, без да познава техниката на нашето съкровище, неоснователно намира, че тя е много по-проста, отколкото разкошната техника при микенските предмети.[1] Фактът, че съдовете и дисковете са изработени от злато, към което за заздравяване или като украса са прикрепени бронз, янтар, сребро, електрон и ниело, и че отделните им части са припоени и споени с калай и олово или занитени, само по себе си показва, че тук е приложена една по-сложна техника, твърде малко позната през праисторическата епоха. Едновременната употреба на различни метали, както и получаването на сплави и смеси предполага едно по-сигурно познаване на свойствата на металите и дълга практика на изливане, коване и гравиране. Към това като добавим и техническото съвършенство, пълната еднаквост при изработването на всеки отделен предмет, оригиналните им форми, гладката повърхност, строго успоредните и концентрични кръгове, изпъкнали пръстени и ръбове и геометрическите мотиви ни дават пълно право да приемем, че съкровището е работено през един период на голям разцвет на златарската промишленост. Този период не може да бъде по-стар от последния период на бронзовата, нито на желязната епоха. Не може да бъде и от област много далеч от Микена, където до късно майсторите-златари покрай местната техника все още са пазили традицията на старата микенска техника.

Дебелите златни листа, от които са изработени съдовете и дисковете от Вълчитрън, ни насочват не само към една страна, богата със златни руди, но и към един период на голямо производство и изобилие на злато, през който майсторите-златари са умеели по-сръчно да изливат, коват и да получават от метала по-изящни форми. Действително, че и от микенската културна област произхождат произведения на златарската промишленост с най-разнообразни форми и мотиви, излезли от работилниците на големи майстори, обаче повечето от тези произведения на металното изкуство са изковани от толкова тънки и неравни листа, че могат да се чупят; дори дръжките в извитите им части и устиетата на много от съдовете са подсилени с бронзови жици.[2] Златните предмети от Карпатодунавските области, с изключение на брадвите от Çofalva,[3] някои предмети от Михалково, гривните от Fokoru и пр.,[4] са изработени също така от по-тънки златни листа или жици. Техниката при оформяването на големия съд, чашите и дисковете е сигурно указание, че съкровището наистина е произведение на доста развита метална торевтика, повлияна от Микена. Големият съд и чашите са съставени, както вече видяхме, от по няколко части, които така сполучливо са припоени, че само микроскопът може да открие мястото на връзката. Тази много по-напреднала техника безсъмнено говори и за по-късния произход на съкровището. Този почти непознат от предкласическата епоха начин на прикрепване на злато посредством сребро отличава предметите от Вълчитрън от по-старите метални, предимно бронзови съдове от Средна Европа, Северното Причерноморие, Кавказ и Микена, за оформяването на които е приложен по-примитивният начин на свързване на отделните части посредством нитове.[5] Нашите съдове и дискове по отношение на оформянето им стоят по-горе и от микенските метални съдове и чаши, отделните части при които често пъти са свързани чрез жици, гвоздеи и нитове.[6] По начин на съединяване от отделни златни части те се различават и от златните и бронзовите съдове, чаши и кръгове от Карпатодунавските области, които са изковани в повечето случаи от по един или два къса, свързани чрез изчукване или нитове.

---

[1] Andrieşescu, ц. с., 39.

[2] Karo, Die Schachtgräber, 311; Златните пластинки от Микена често са прикрепвани с оловна основа.

[3] M. Roska, Thesaurus antiquitatum Transsylvanicarum I, Kolozsvar 1942, 53.

[4] Harmatta, ц. с., табл. XVII—XIX; Pârvan, Getica, 326.

[5] Ec. Dunareanu-Vulpe, L'espansione delle civiltà italiche, ED III (1925), 81; J. Hampel, Altertümer des Bronzezeit in Ungarn, Budapest 1890, табл. CIII—CVI; E. И. Крупнов, Жетмалинский клад, Москва 1952, 16; О. А. Кривкова-Гракова, Степние Поволежье и Причерноморье в епоху поздней бронзы, Москва 1955, 135; G. Karo, Die Schachtgräber, табл. CLVI—CLIX.

[6] Един електронов съд от Микена е работен на части — столчето, отделено от тялото (Karo, ц. с., 94 и табл. CXII). Всички останали съдове са заварени или съединени с нитове.

Дръжките също така показват, че съкровището произхожда от област с доста развита метална техника. Докато дръжките в металните съдове от Микена, Кавказ и от земите по Средни и Долни Дунав, както и Северна Италия, са работени отделно от корпусите, към които те са приковани посредством два или повече нита или пък са заварени,[1] то дръжките при съда и чашите от Вълчитрън са излети неразделно от корпусите, а свободните им краища са приковани към стените. В твърде ограничен брой метални съдове, и то от по-късно време — края на бронзовата и старожелязната епоха — като например златния съд от Biia,[2] златните чаши от Bihor,[3] сребърните съдове от Требенище[4] и някои бронзови чаши от Карпатодунавските области, дръжките са изливани заедно с телата, а в краищата си те са били заварени или приковани към стените с по три нита.[5]

Тройният съд още повече ни убеждава, че предметите от нашето съкровище са изработени в един център с доста напреднала златарска промишленост. До днес нито в Карпатодунавските земи, нито в Микена е открит съд, за изготвянето на който да са употребени злато, електрон, ниело, калай и олово, както при тройния съд от Вълчитрън. Вярно е, че от Микенската културна област произхождат съдове и други предмети, изработени едновременно от два метала — злато и сребро или злато и бронз, както и злато с ниелови украси и други комбинации,[6] но предмети — изготвени по такъв сложен начин, както при нашия съд, не са ни известни. Електронът от тази област обаче се състои само от сребро и злато, и то обикновено при съотношение 3:1, когато при Вълчитрънския съд освен двата главни елемента — среброто и златото, които пропорционално са намалени на 62,10% за първия и 25% за втория метал, към електроновата сплав е прибавено и 12% мед. Количеството мед, примесено към среброто и златото, придава на електрона по-голяма твърдост. Ниелото, с което са запълнени гравираните в електрона правоъгълници и триъгълници, несъмнено говори, че съкровището произхожда от област, силно повлияна от микенската култура. В Карпатодунавските земи до днес са намерени твърде малък брой метални предмети, украсени с ниело.[7] Ниелото при микенските предмети обаче се състои обикновено от сребро с незначително количество мед, злато и сяра, а при нашия случай тази материя се състои от 54,30% злато, 31,10% мед, 3% сребро и 1,30% сяра.

От казаното по-горе не следва, че тройният съд и останалите предмети от Вълчитрънското съкровище са произведение на микенската торевтика, тъй като отдавна Микена е престанала да бъде производителен център на скъпи метални предмети. Съкровището е изработено в страна, която се явява като нов център, където по-късно се „възражда“ развива и усъвършенствува, възможно е за кратко време, техниката на микенското златарско изкуство.

Бронзовите подложки в дисковете се явяват като нов елемент, който само до известна степен ни помага да свържем нашето съкровище с някои метални произведения от съседните земи. От Микена са познати съдове, кръгове и други златни предмети, подсилени с бронзови подложки във вид на тънки плочки, ленти и жици.[8] Тези предмети обаче са датирани през твърде ранен период, поради което не може да се мисли за каквато и да е пряка връзка между тях и Вълчитрънското съкровище. С бронзови подложки са заздравени и много златни предмети, предимно кръгове, диадеми и пластинки от земите в басейна на Дунав.[9] С тях, ако съдим по близостта по място и по късния им произход — последния период на бронзовата епоха — съкровището от Вълчитрън стои в непосредствена връзка.

Съставът на бронзовите подложки в нашите кръгове, които съдържат 83% мед и 16% калай, напротив, сближава съкровището с паметниците от юг. Такъв голям процент калай изобщо не се среща в бронзовите предмети в земите на север от Дунав. Често на юг някои видове бронзови оръжия и други предмети от края на бронзовата и началото на желязната епоха съдържат над 12% калай. От анализа, направен у нас на 216 бронзови брадви, мечове, върхове за копия, сърпове и пр.,[1] които се датират между XIV—V в. пр. н. е., се установява: 1) че по-старите предмети, с изключение на микенските типове мечове и върхове за копия, са по-бедни на калай — едва 3—5%; 2) по-голямата част от бойните средства и оръдията на труда — кухите брадви, върховете за копия, сърповете и други предмети, които се отнасят към последния период на бронзовата епоха — съдържат средно между 6—8% калай и в редки случаи — от 9—11%; 3) само в някои типове кухи брадви, като тези от Горско Сливово, Павликенско[2] и Казанлък,[3] фигурата на елен от Севлиевско,[4] върхът за копие от Павелско, Асеновградско[5] някои бронзови фибули от Широка лъка и Лъкавица, Асеновградско,[6] и фигурата на птица от Гевгели,[7] датирани към последния период на бронзовата и през първата половина на желязната епоха, имат най-голям процент калай — от 12—16%.[8] Защо микенският тип мечове и върхове за копия съдържат повече калай и кое е наложило само някои видове предмети, между които и подложките от дисковете, да се изливат от бронз с по-голямо количество калай, трудно може да се обясни. Ние смятаме, че наличността на повече калай в бронзовите предмети от микенската област се дължи не само на обстоятелството, че майсторите от Микена са разполагали с по-големи количества от този рядък метал, но и оръжията, произведени от такава сплав, са по-здрави и със своя цвят имитират златото. По-малкият процент калай в бронзовите предмети от втората половина и главно последния период на бронзовата епоха в Карпатодунавските области се обяснява с недостатъчния приток на калай в производителните центрове в тази територия и голямата постоянна растяща нужда от средства за производство на брадви, сърпове и бойни средства. Бронзовите предмети от тези земи в редки случаи, и то такива с култово или друго предназначение — брадвата от Горско Сливово, елена от Севлиевско и подложките от нашите дискове—са изливани от бронз с по-голям процент калай. Тези предмети, които едва ли са използувани всекидневно, със своя по-светъл цвят напълно са имитирали златото. По-късно, през халщата, когато железните оръдия на труда и оръжията изместват бронзовите, то много естествено е, че излишният калай се е използувал в по-голям процент само в производството на накити и други предмети. Изготвените с по-голямо количество калай бронзови предмети, предимно накити, особено от земите на северозападната половина на Балканския полуостров и Среден Дунав, напълно изместват по-скъпите златни накитни предмети.

---

[1] Karo, ц. с., табл. CVII—CXII; I. Nestor, Der Stand, 135 и сл.; Е. И. Крупнов, ц. с. 16; G. Childe, The First Bronze Vases to be Made in Central Europe, A AXX, 259.

[2] Vl. Dumitrescu, L'art préhistorique en Roumanie, Bucarest 1937, табл. XVI; Pârvan, Getica, 330 и сл.

[3] Pârvan, ц. с., 374 и сл. и табл. XIII.

[4] Die archaische Necropole von Trebenischte am Ochrida See, Berlin und Leipzig 1927, 30.

[5] Nestor, Der Stand, 136 и сл.

[6] От Микена произхожда един електронов съд със златни украси и ниело (G. Karo, ц. с., 94, 312).

[7] Ниелото е известно в Египет и Микена още през XVI—XIV в. пр. н. е. (M. Rosenberg, ц. с., 24).

[8] G. Karo, ц. с., 311.

[9] Mozsolics, ц. с., 9 и сл.

Янтарът в центъра на бронзовите подложки от големите дискове най-малко може да ни послужи при издирване произхода на нашето съкровище. Тази материя, която през цветущата бронзова и първата желязна епоха добива широко разпространение в Средна и Южна Европа, твърде рядко се среща в земите, обитавани от траките. Засега у нас янтарът е засвидетелстван в някои тракийски гробове от към VI—V в. пр. н. е.[9]

Украсите върху съдовете и дисковете са получени по начин, доста различен от този върху металните предмети от Микена и областите северно от Дунав. Изпъкналите ръбове върху дръжките на големия съд и чашите и успоредните и концентричните ръбове върху останалите предмети от съкровището са изливани и доформени чрез изчукване върху моделите —

---

[1] Анализът беше направен от Драган Чавдаров в химическата лаборатория при Археологическия институт и музей.

[2] В. Миков, Предисторически селища и находки в България, София 1933, 101.

[3] Непубликувана брадва в Казанлъшката музейна сбирка.

[4] Р. Попов, Култура и живот на предисторическия човек в България, София 1930, 28.

[5] Непубликуван връх за копие в Археологическия музей в София.

[6] Б. Дякович, Халщатски и латенски фибули в Археологическия музей в Пловдив, ИАИ I, 32 и 33.

[7] Р. Попов, Гробни находки от халщатската епоха, Сп АНXVI, 113

[8] Брадвата от Горско Сливово съдържа 87% мед и 11,90% калай, брадвата от Казанлък — 86,40% мед, и 11,50% калай, фигурата на елен от Севлиевско — 84,70% мед и 15,40% калай, върхът за копие от Проглед — 78% мед и 14% калай, фибулата от Широка лъка 85% мед и 13% калай, едната фибула от Лъкавица — 84,80% мед и 13,3% калай, а другата — 86,70% мед и 13% калай и фигурката на птица от Гевгели — 88% мед и 11,70% калай.

[9] Между дребните предмети, открити в гробовете в Мушовица и Арабаджийската могила до Дуванли, има и няколко къса янтар (Надгробните могили, 97 и 139).

матрици. Те не са пресовани или изковани допълнително, както това е практикувано с тънките златни предмети от Микена[1] и в повечето от Карпатодунавските области.[2] Украсите върху кръговете от Székelyhid,[3] Ostrovul Mare[4] и други места са нанесени след изливането им. Между паметниците от тези земи обаче се срещат златни и сребърни накити, украсата на които била изкована върху модел-матрица по време на изливането, като например някои от предметите в съкровището от Michalkowo,[5] двете сребърни гривни от Калугер, Белоградчишко,[6] и други.[7] Пунктираните линии от вдлъбнатинки покрай основите на ръбовете на много накитни предмети от съкровищата или други находки от земите северно от Дунава са нанесени, както при нашето съкровище, с тънко острие.[8]

Техниката при нанасяне на сребърните украси върху двата диска заслужава особено внимание. Тази техника на изчукване на съвършено тънка сребърна лента върху злато не е позната в земите на Средни и Долни Дунав. Прикрепването на един метал върху друг в Карпатодунавските области[9] и Микена[10] е извършвано чрез инкрустация или подгъване, и то така, че ръбоветете на горната по-тънка пластинка да обхващат долната по-дебела плочка, какъвто е например случаят с пластинката от Dalja.[11]

ФОРМА

За изяснение на въпроса относно произхода и предназначението на предметите от съкровището, разбира се, голямо значение имат и техните форми. Ако някои от формите, както например съдът с двете дръжки и чашите, се срещат в една по-обширна територия и паралелно с това са просъществували по-дълго време, то други, респективно дисковете и особено тройният съд, засега не са известни от другаде.

Формата на големия съд е характерна за земите на Югоизточна Европа през цялата бронзова[12] и дори през първата половина на желязната епоха.[13] Прототипът на тази форма се явява още в началото на енеолита в Мала Азия и Егейската област, а през края на същата епоха — на много места из Югоизточна и Средна Европа.[14] През следващата — бронзовата епоха съдовете с две високи и навън издадени дръжки добиват широко разпространение из земите на Балканския полуостров до към Карпатите.[15] Измежду значителния брой на глинените и единичните метални съдове от този тип можем да посочим доста паралели на големия съд. Повечето от тези съдове обаче или не са едновременни с нашия съд, или пък по формата на тялото, положението на дръжките и някои други особености те съществено се отличават от него. Приликата по форма на вълчитрънския съд с микенските съдове е довело C. Vulpe до извода, че нашето съкровище е произведение на микенското златарство. Наистина[16] този съд твърде много схожда с един глинен и особено с един златен съд от Микена (обр. 9),[1] но последният е по-стар, изработен е в друга техника, има по-малки размери, стените му са тънки и дръжките са работени отделно от тялото.

---

[1] Украсите върху тънките пластинки от Микена са пресовани върху дърво или камък (Karo, ц. с., 310).

[2] G. Childe, The First Bronze Vases to be Made in Central Europe. AA XX, 264.

[3] M. Roska, Der Goldfund von Székelyhid. AE XLIII (1929), 235, 324.

[4] Severeanu, The Gold Treasure, 13.

[5] Wilke у Ebert's Reall, 183.

[6] Непубликувани гривни в Археологическия музей в София.

[7] Тук спадат и други накити и предмети, за които ще говорим по-долу.

[8] С подобно острие са нанесени пунктираните линии покрай ръбовете в някои накити от Michalkovo (Wilke, Ebert's Reall, XIV, 184), фибулите от Fokoru (Harmatta, ц с., табл. XVII), гривните от Blatnitza (Gallus-Horwat, 22 и табл. XXIV).

[9] Върху сребърния кинжал, сребърния връх за копие и сребърната игла от Бородинското съкровище, което е датирано около 1200 г. пр. н. е., златните пластинки са нанесени чрез инкрустация, ръбовете на които освен това са заздравени от нарези или малки кръгчета, получени чрез удари (О. А. Кривцова-Гракова, Бессарабский клад, Москва 1949, 12—13).

[10] Karo, Die Schachtgräber, 312.

[11] Ebert, Der Goldfund von Dalja, 263.

[12] C. Dunareanu-Vulpe, Considérations sur certaine formes, 9.

[13] Непубликуван съд от Криводол, сребърните съдове от Требенище (Die archaische Necropole von Trebenischte, 30).

[14] Dunareanu-Vulpe, ц., с. 9 и сл. и цитираната там литература.

[15] Ibid, 13—14.

[16] Ibid, 14.

Нашият съд не стои в никаква връзка и със сребърния съд от Троя.[2] Неговите успоредици намираме предимно измежду някои съдове от Балкано-дунавските области. От гроб 17 от Poiana произхожда един глинен съд, който по форма твърде много схожда с вълчитрънския съд, с тази разлика, че е по-малък, украсен е с хоризонтална лента от негативни S-видни спирали и е датиран сравнително рано (обр. 10).[3] Аналогични по форма на нашия съд се явяват и някои глинени съдове от типа Vatina. Те обаче са по-високи и богато украсени с инкрустирани пояси. Датирани са неопределено и неправилно според нас през края на средния и началото на последния период от бронзовата епоха.[4] Тази инкрустирана керамика, както ще видим и по-долу, се развивала през последния период на бронзовата епоха. Единственият метален съд от Карпатодунавските земи, който по форма, а и по време стои най-близо до вълчитрънския, е златният съд от Biia — Трансилвания. Тесните лентести дръжки и при този съд излизат направо от ръба на устието, но в края си завършват с по две обратно навити една спрямо

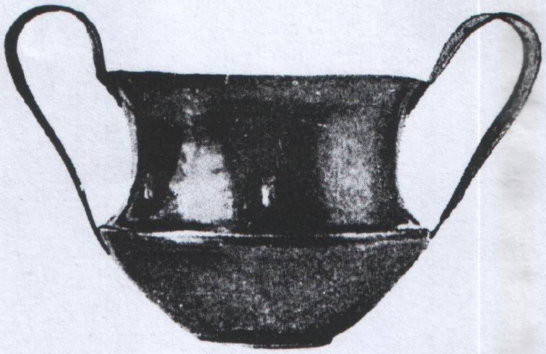

Обр. 9. Златен съд от Микена

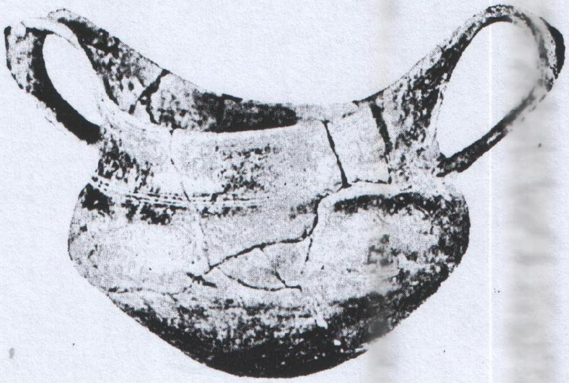

Обр. 10. Глинен съд от Поиана

---

[1] Karo, Die Schachtgräber, 103 и табл. CVIII и CLXX.

[2] H. Schmidt, Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Altertumer 1902, 232, Nr. 5873.

[3] Dunâreanu-Vulpe, La nécropole de l'âge du bronze de Poiana. Dacia V—VI, 158.

[4] M. Hoernes, Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa, Wien 1925, 405.

друга спирали, които са били споени към търбуха на съда, а не приковани (обр. 11).[1] Отличават се с твърде малките си размери и тежина,[2] както и с тънките стени и негладка повърхност, украсена с геометрически мотиви. Този съд, който е изработен от трансилванско злато, правилно е датиран през края на бронзовата епоха.[3]

Много повече едновременни и по-късни паралели на вълчитрънския съд намираме в земите южно от Дунава. На първо място тук ще отбележим глинените съдове от протогеометрическия стил от „куполните“ гробници при Мармариане в Тесалия, които се отнасят между 1000—800 г. пр. н. е. Тези съдове имат по-малки размери обаче по формата на тялото, разположението на дръжките и дори с рисуваните черни ленти, дъги и кръгове върху дръжките и под техните основи, които „имитират“ ръбовете и конусовидните пъпки на нитовете, напълно схождат с нашия съд (обр. 12).[4] Тази прилика не е случайна, тук нямаме едно съвпадение, а една зависимост. Съдовете от Мармариане и съдът от Вълчитрън се явяват като по-нататъшно, по-късно развитие на по-старата микенска форма (обр. 9). Едно такова „развитие“ или упадък забелязваме не само в много съдове от тоя тип, но и в някои гробни съоръжения, в случая „куполите“ — гробници в Тесалия и долмените в Тракия.[5] Доколко тази форма се е задържала,

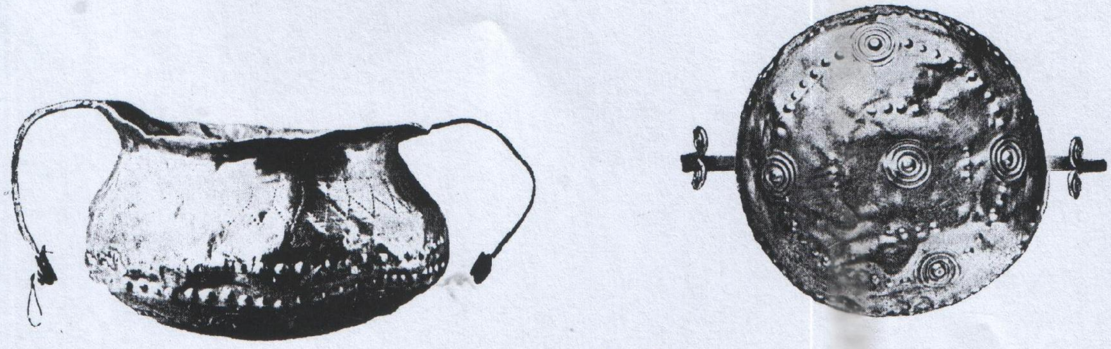

Обр. 11. Златен съд от Биша

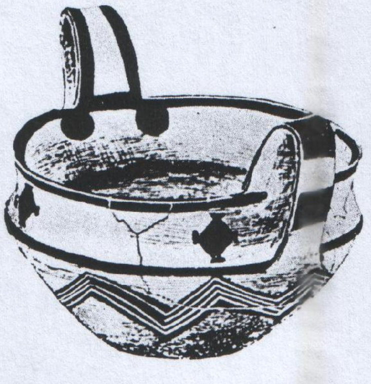

Обр. 12. Глинен съд от Мармариане

---

[1] Vl. Dumitrescu, L'art préhistorique en Roumanie, Bucarest 1937, pl. XVL.

[2] Съдът има височина 5,5 см без дръжките, при диаметър 9,45/9,8 см и тежина 144 г. (Сведенията дължа на N. Lupu, директор на музея и библиотеката в Сибиу).

[3] Dumitrescu, ц. с., табл. XVI.

[4] A. V. Heurtley and T. S. Sckeat, The Tholos Tomb of Marmariani. BSA XXVI (1930), 54, обр. 16 и 17.

[5] В. Миков, Произходът на куполните гробници в Тракия. ИАИ XIX, 45.

добила широко разпространение и се е харесвала на местните грънчари и потребители, показват глинените съдове от Чаушица в Македония,[1] Върбовка, Павликенско,[2] Дуванли,[3] Маноле, Пловдивско[4] (обр. 13), Букьовци, Оряховско,[5] Деветашката пещера, Ловчанско,[6] Криводол, Врачанско,[7] сребърните съдове от Требенище[8] (обр. 14) и пр. В тези съдове, които се отнасят между XII—VI в пр. н. е., са отразени повече или по-малко елементи от типичната микенска форма.

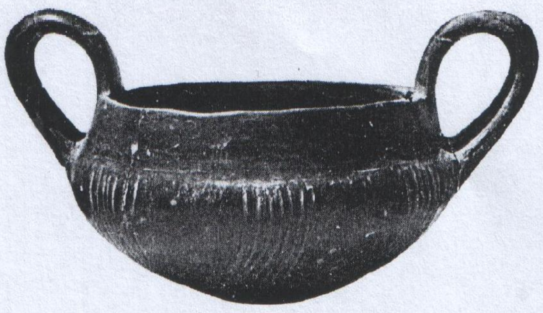

Обр. 13. Глинен съд от Маноле, Пловдивско

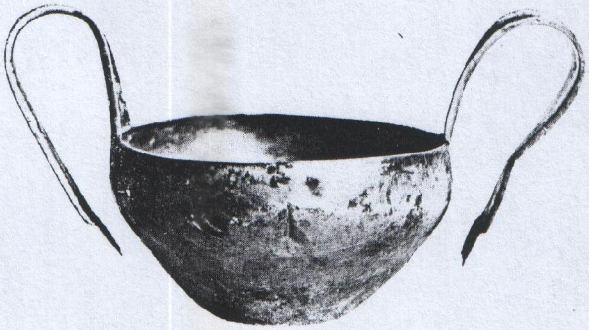

Обр. 14. Сребърен съд от Требенище

По форма, място и време до вълчитрънския съд най-близо стоят един къс от съд от Деветашката пещера и съдът от Букьовци (обр. 15). Последният е намерен случайно заедно с глинената чаша (обр. 17 а) и други материали в местността Селановски дол, източно от селото. Съставен е от разширен търбух и ниско устие, снабден с две високи дръжки с овално сечение,

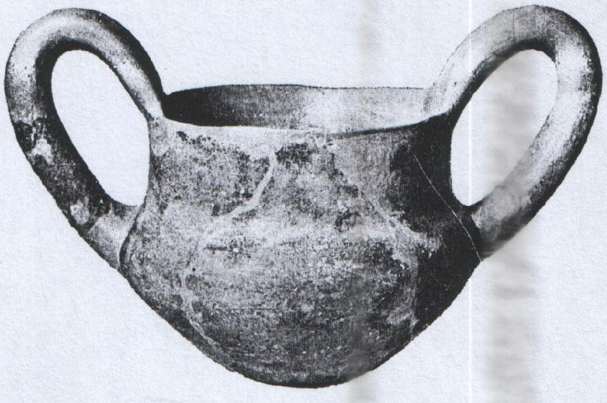

Обр. 15. Глинен съд от Букьовци, Оряховско

които излизат от ръба на устието. Има равно дъно и червеникава гладка повърхност. Височина 14 см, заедно с дръжките 18,2 см, диаметър на устието 14 см, на средата 17 см и на дъното 6,3 см. Материалите, намерени наоколо, показват, че съдът може да се отнесе към края на бронзовата и самото начало на желязната епоха.

---

[1] St. Casson, Macedonia, Thrace and Illyria, Oxford 1925, обр. 89.

[2] Непубликуван съд в Археологическия музей в София.

[3] Надгробните могили при Дуванли, 29.

[4] П. Детев, Селищната могила Разкопаница. ИАИ XVII, 181.

[5] Непубликуван съд в музейната сбирка в Оряхово.

[6] Непубликувани материали в Археологическия музей в София.

[7] Непубликуван съд в Археологическия музей в София.

[8] Die archaische Nekropol, 30.

Четирите чаши от Вълчитрън с оригиналните си форми — полусферични тела, тесни дъна, високи и навън издадени елегантни дръжки — се срещат по-нарядко в една доста ограничена територия и кратък период.[1] В земите на Югоизточна Европа и Близкия изток са открити много глинени и метални чаши със заоблени или по-широки дъна, с коси или равни устия, снабдени с ниски или високи дръжки,[2] но чаши, които бихме могли да посочим като успоредици на вълчитрънските, са известни само от земите около Средни и Долни Дунав. Ако големият съд схожда с микенските съдове, то същото не може да се каже и за чашите. Микенските чаши са с прави стени, широки дъна и по-ниски дръжки, които не излизат направо от ръба на устието.[3] Металните чаши от Дунавските области, като например златните чаши от Bihor,[4] бронзовите чаши от Sâncraeni[5] Erdöszentgyorgy[6] и други,[7] повече се приближават до вълчитрънските. Те имат слабо заоблени тела и лентести дръжки, които излизат от ръба на устието, а долният им край е прикован с три нита или пък свободен. Повечето от тези чаши са от колективни находки, намерени заедно с кухи бронзови брадви, сърпове и други предмети от последния период на бронзовата епоха. На нашите чаши твърде много схождат и някои метални чаши от Босна и долината на По, но дръжките при тях са изливани отделно и са датирани през халщатската епоха.[8]

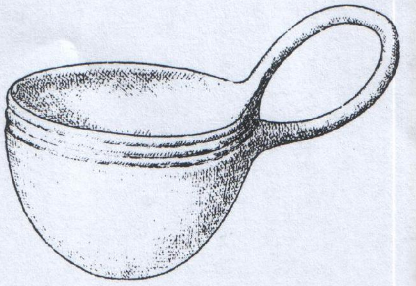

Обр. 16. Глинена чаша от Островул Маре

Ако днес не са намерени метални чаши, напълно идентични на вълчитрънските, то такива чаши са известни от глина. От Ostrovul Mare, недалеч от Турну-Северин, произхожда една глинена чаша, която по форма и приблизителни размери — височина без дръжката 9,5 см и диаметър 15 см — твърде много схожда с голямата чаша от Вълчитрън, с тази разлика, че дръжката ѝ е без ръбове и че под устието, подобно на малките чаши, е украсена с три успоредни вдлъбнати бразди (обр. 16).[9] Тази чаша, която е използвана като погребална урна, е датирана през последния период на бронзовата епоха.[10] Напълно аналогични чаши на златната чаша са открити и на десния бряг на Дунава. Заедно със съда с двете дръжки от Букьовци[11] е намерена и една дълбока глинена чаша, снабдена с висока лентеста дръжка, която излиза от ръба на устието и с другия си край, непосредствено под основата си, е прилепена към тялото (обр. 17а). Има тясно, равно дъно и гладка червеникава повърхност. Височина без дръжката — 11 см при диаметър на устието 14,8 см и на дъното — 6,1 см. Чашата, подобно на съда с двете дръжки, може да се отнесе към последния период на бронзовата и началото на желязната епоха. Аналогична чаша, намерена при неизвестни обстоятелства, произхожда и от Байкал, Оряховска околия.[1] Тя е с висока лентеста дръжка, която излиза от ръба на устието и към средата на стената е прикрепена към тялото. Има тясно, равно дъно и гладка опушена червеникава по-

---

[1] G. Wilke, погрешно причислява чашите към типа омфолос (Ebert's Reall. XIV, 227.

[2] Dunâreanu-Vulpe, Considérations sur certaines formes, 25 и сл. По форма нашите чаши твърде много схождат с някои метални чаши на Долна Долина (WMBH, 1904, 89) и долината на По (O. Montelius, La civilisation primitive en Italie, Stockholm 1895, 150), които обаче са с по-тесни дръжки и се датират през старожелязната епоха.

[3] Karo, Die Schachtgräber, табл. CIII, CIV, CVII—CX.

[4] Roska, Thesaurus, 40.

[5] Nestor, Der Stand, 136.

[6] Roska, ц., с., 76.

[7] Nestor, ц., с., 137.

[8] Ec. Dunareanu-Vulpe, L'espansione delle civiltá italiche, 72.

[9] D. Berciu, Catalogul muzeului archeologic din Turnu Severin, MAIV 1953, табл. XXXVI.

[10] Ibid, 613, № 273.

[11] Чашата се съхранява в Оряховската музейна сбирка.

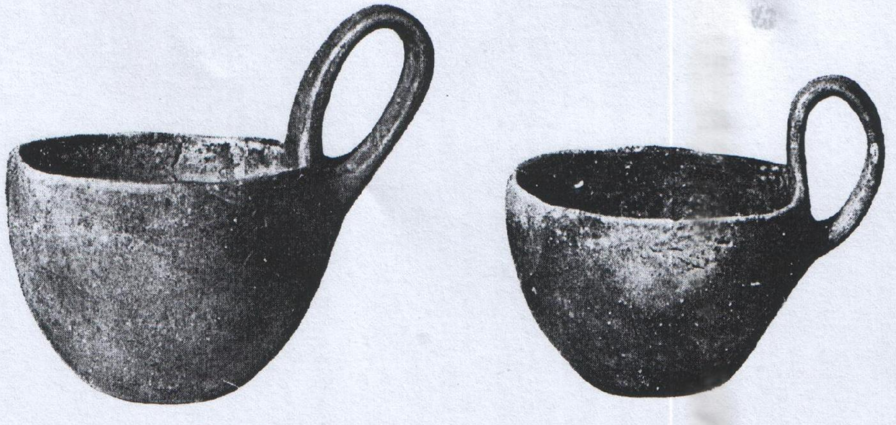

Обр. 17. Глинени чаши: а—Букьовци, б—Байкал, Оряховско

върхност. Висока 9,2 см, заедно с дръжката 14 см при диаметър на устието 15,6 см и на дъното 5,7 см (обр. 17 б). Голямата прилика на чашите от Ostrovul Mare, Букьовци и Байкал помежду им по форма и приблизителна големина от една страна със златната чаша от Вълчитрън от друга, е явно доказателство, че и четирите чаши са едновременни. Тази прилика, както ще видим и по-долу, ни навежда и на предположението, че трите глинени чаши са работени по образец на златната чаша. Още по-близка е приликата не само по форма и големина, но и по някои други белези между трите малки златни чаши и глинените чаши от Poiana,[2] Gura Pâdinei,[3] Baltii Potelu[4] Màgura Gradistea до Orlea на Дунава,[5] Гиген, Никополско,[6] и Новград, Свищовско[7]. От некропола при Poiana произхождат късове от глинена чаша с висока, издадена навън дръжка, а под ръба на устието — три успоредни врязани кръга. Чашката, изглежда, погрешно е датирана през средния вместо последния период на бронзовата епоха.[8]

Чашите от последните три находища в Румъния не само по формата на телата и положението на дръжките, но дори и по размери, се явяват като още по-близки паралели на вълчитрънските чаши.[9] При румънските чаши, които са датирани през края на последния период на бронзовата и началото на желязната епоха, липсват успоредните нарези под устиетата и ръбовете върху дръжките. Особено поразителна е приликата между чашите от Вълчитрън и глинените чаши от десния бряг на Дунава. Чашата от Гиген е намерена случайно в селището, обитавано през последния период на бронзовата и първата половина на старата желязна епоха, разположено непосредствено до античния град Ескус. Има полусферична форма, снабдена с висока и издадена навън лентеста дръжка. Висока 4,8 см, заедно с дръжката 9 см при диаметър 10,2 см и на дъното 2,9 см. Чашата има тъмнокафява гладка повърхност. Периферията около устието е украсена с два успоредни нареза, дръжката по дължината — с четири, почти успоредни канелюри, които образуват пет изпъкнали ръба, а слабо конкавното дъно — с един широк ръб, обграден от два концентрични вдлъбнати кръга (обр. 18а и б).[1] Втората чаша също е открита случайно при корекцията на селската река, в известното селище от бронзовата и старожелязната епоха до Новград, където между другото са намерени глинени съдове, кухи бронзови брадви и сърпове. Чашата има полусферична форма с тъмнокафява гладка повърхност. Висока 4,4 см при диаметър на устието 9,9 см и на дъното 3,7 см. Мястото, откъдето излиза дръжката, подобно на трите златни чаши, е слабо изпъкнало навътре. Околовръст периферията на устието е украсено с два успоредни вдлъбнати кръга (обр. 19). Пълната идентичност на двете глинени чаши по форма, с широките лентести и елегантни дръжки, почти еднаквите размери и врязаните успоредни бразди под периферията на устиетата и най-после и близостта по местонахождение със златните чаши от Вълчитрън показват не само че петте чаши са едновременни, но и че едните — по-точно златните — са послужили като непосредствен модел за изработването на глинените.

---

[1] Вероятно чашата е намерена в съседство с мястото, откъдето произхождат известният бронзов меч (В. Миков, Предисторически селища и находки в България, 98) и един бронзов връх за копие (непубликуван, инв. № 3164).

[2] Ec. Dunareanu-Vulpe, Le nécropole de L'âge du bronze de Poiana. Dacia V—VI, 157.

[3] D. Berciu, Arheologia preistorică a Olteniei. Craiova 1939, обр. 196, 2.

[4] D. Berciu, Noi descoperiri preistorice in jüdetul Romanaţi. Arhivele Olteniei XXI (1942), 2.

[5] Ibid., 8.

[6] ИАИ XII (1938), 391.

[7] Непубликувана чаша в сбирката на Свищовския музей.

[8] Dunareanu-Vulpe, La nécropole, 167.

[9] Чашата от Bâlti Poţelu е висока заедно с дръжката 9 см при диаметър 9 см. За останалите две чаши не притежаваме сигурни данни.

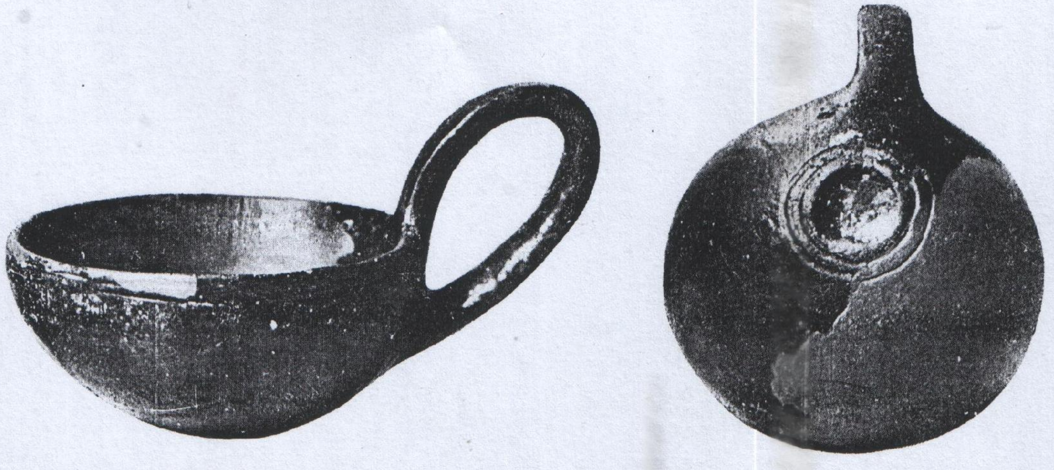

Обр. 18. Глинена чаша от Гиген: а—гледана отстрани, б—гледана откъм дъното

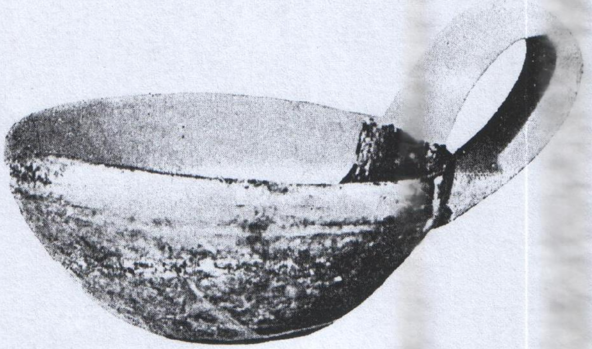

Обр. 19. Глинена чаша от Новград, Свищовско

---

[1] Чашата се пази в музейната сбирка в Ловеч.

Формата на вълчитрънските чаши не спира с чашите от Гиген, Новград, Mâgura Gradistea и други румънски находища, а се развива, както виждаме от някои глинени чаши от Оряховско, Хайредин, Оряховско,[1] и пр., в нови форми, характерни за старата желязна епоха в земите по долния басейн на Дунава.[2]

Тройният съд с оригиналната си форма ни помага да определим приблизително мястото, дето е изработено съкровището. Засега този тип троен съд се явява единствен, съвършено нов, неизвестен от другаде. Действително, че от земите на Ю. и. Европа, Северна Италия и Егейските области[3] са известни голям брой „съдове", съставени от съединяването на две, три и повече по-малки чаши или съдчета, но изработени от глина. Тройни чаши от тая територия се срещат още през енеолита; те са познати и през бронзовата и по-късните епохи, обаче съд от типа на вълчитрънския — с овоидни форми, разположени в една ос, съединени с тръби и снабден с тръба за изливане на течността — до днес не е открит. Нашият съд няма нищо общо със съдовете от типа „кернос",[1] нито пък със съдовете-лампи, употребявани през старата желязна епоха в земите от Северна Италия до Карпатите.[5] Отделните части при тях са разположени във вид на пръстен и често пъти съединени с тръби или дупчици, но без тръбата за изливане на течността. Вълчитрънският съд трудно може да се свърже и с двойните глинени съдове, които са познати от областта по двата бряга на Дунава, от устието на Тиса и Морава до Жиул и Искър, където през последния период на бронзовата епоха се е развивала цветущата инкрустирана керамика. В двойните съдове от Vatina, Ostrovul Mare, Mâgura Gradistea отверстието между отделните части липсва. Двете части и в съда във форма на двойна водна птица от второто находище, също така не се съобщават помежду си (обр. 20).[6] Само при един съд от Ostrovul Mare отделните части са свързани с тясно отверстие (обр. 21).[7] Въпреки голямата разлика във формите и начина на съединяването на отделните части ние смятаме, че двойните глинени съдове и тройният съд са имали еднакво предназначение. Към такова заключение ни довеждат както необикновената им полуяйцевидна и във вид на водна птица форма, така и близостта им по място и време.

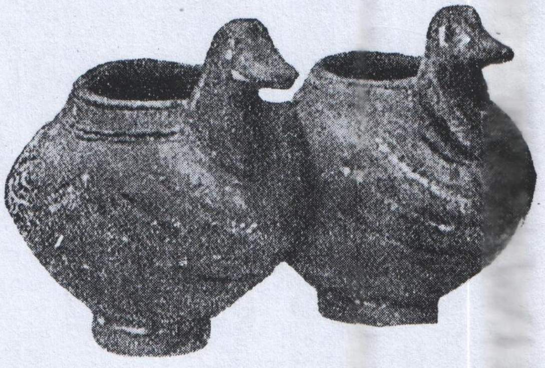

Обр. 20. Двоен съд от Островул Маре

Дисковете от Вълчитрън имат особено интересна форма, непозната от друго място. Наистина от Микена са известни[8] кръгове, но те по форма, размери, украса и време не стоят в никаква връзка с нашите дискове. Вълчитрънските дискове не могат да се свържат и със златните кръгове, които през последния период на бронзовата и началото на желязната епоха добиват широко разпространение в Карпатодунавските земи. Кръговете от тези земи по време и отчасти по външен вид — ниско конусовидна или форма на слабо или повече изпъкнало умбо — и някои мотиви от украсата наподобяват на дисковете от Вълчитрън.[1] Те обаче са изработени от тънък лист или в редки случаи от тел и подсилени с бронзови плочки,[2] имат малки размери — най-големите достигат до 12 см в диаметър и — най-важното — в периферията си са пробити с по две или четири малки дупчици, посредством които са прикрепвани към някаква материя.[3]

---

[1] **Pârvan**, Getica, 429 и сл. През халщатската епоха все още се срещат глинени чаши със заоблени тела и високи дръжки, които през втората половина на тази епоха са вече доста разлати и с по-малки дръжки.

[2] Четири такива чаши се пазят в Археологическия музей и три в Оряховската музейна сбирка.

[3] W. **Deonna**, Mobilier délien. BCH 58 (1934), 64; S. **Gallus**, Lampes funeraires à l'âge de fer ancien de l'Europe centrale. AE LI, 12—29 и цитираната там литература. Един съд с три малки чаши, съединени помежду си посредством малки дупки, произхожда от селищната могила до Златитрап, Пловдивско (В. **Миков**, Предисторически селища и находки, 31).

[4] **Gallus**, Lampes funéraires, 28 и посочената там литература.

[5] Ibid., 26; G. Q. **Giglioli**, L'arte Etrusca, Milano 1935. **Hoernes—Menghjn**, Urgeschichte der bildenden Kunst, 407.

[6] **Severeanu**, Bucureşti, Nr 1—2 (1937), 11.

[7] **Berciu**, Catalogul muzeului archeologic din Turnu Severin, 604 и табл. XVII.

[8] Микенските кръгове имат малки размери.

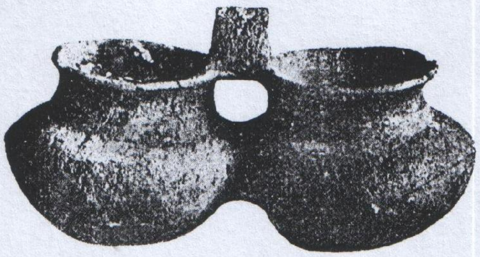
Обр. 21. Двоен глинен съд от Островул Маре

В територията, дето са разпространени златните кръгове, главно в Западна Румъния и Източна Унгария, се намират и друга група кръгове, изработени от бронз и твърде нарядко от злато, които изглежда нямат нищо общо с първите кръгове. Тези кръгове, макар и с малки размери — 8—14 см в диаметър, повечето от тях датирани през старожелязната епоха, можем да приемем за близки аналогии на нашите дискове.[4] Според формата им Nestor ги разделя на три типа: 1) плосък или слабо изпъкнал кръг с пъпка, 2) слабо изпъкнал кръг с висок конусовиден израстък и 3) кръг с израстък и пъпка на върха.[5] Вълчитрънските дискове можем да

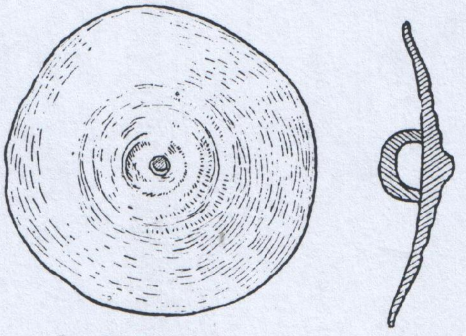
Обр. 22. Бронзов кръг от Белини

Обр. 23. Бронзов кръг от Унгария

---

[1] Сравни кръговете от Sâcheihyd (Roska, A Székelyhid öskori aranylebet. AE XLV (1931), 25; Cofalva (Mozsolics, Der Goldfund, табл. VIII); Smig (Roska, Thesaurus, 249 и цит. там литература); Otlaca (Pârvan, Getica, 318, 327); Ostrovul Mare (Severeanu, The Gold Treasure of the Ostrovul Mare, 13); Michalkowo (Wilke y Ebert's Reall VIII); Fokoru (AE, 1946—1948, табл. XVIII) и пр.

[2] Само кръговете от западноунгарските и източноевропейските области, напр. от Velemszentvid (Mozsolics, ц. с., 7 и сл.); Rothengrub (R. Pittioni, Der Goldfund von Rothengrub (Nö) und seine wirtschaftsgeschichtliche Verankerung, ArA 12 (1952), 91—94) са изплетени с тел, а тези от по-източните територии са изработени от тънък златен лист.

[3] I. Nestor, Der Stand, 120.

[4] Същият, ц. с., 122.

[5] Същият, ц. с., 122.

сближим с втория и главно с третия тип кръгове. От втория тип ще отбележим златните кръгове от Dalja и Fokoru[1] и бронзовите кръгове от Belini,[2] Zagon-Geremus[3] и др. Те са слабо изпъкнали и с нисък конусовиден израстък в центъра, а откъм обратната си страна са снабдени с по едно дъговидно ухо за прикрепване[4] (обр. 22). Като близък паралел на нашите дискове се явява един бронзов кръг от неизвестно местонахождение от Източна Унгария, който също така е слабо изпъкнал в центъра, украсен с концентрични ръбове и е снабден с висок коничен израстък, с пъпка на върха, а откъм обратната страна има дъговидно ухо (обр. 23).[5]

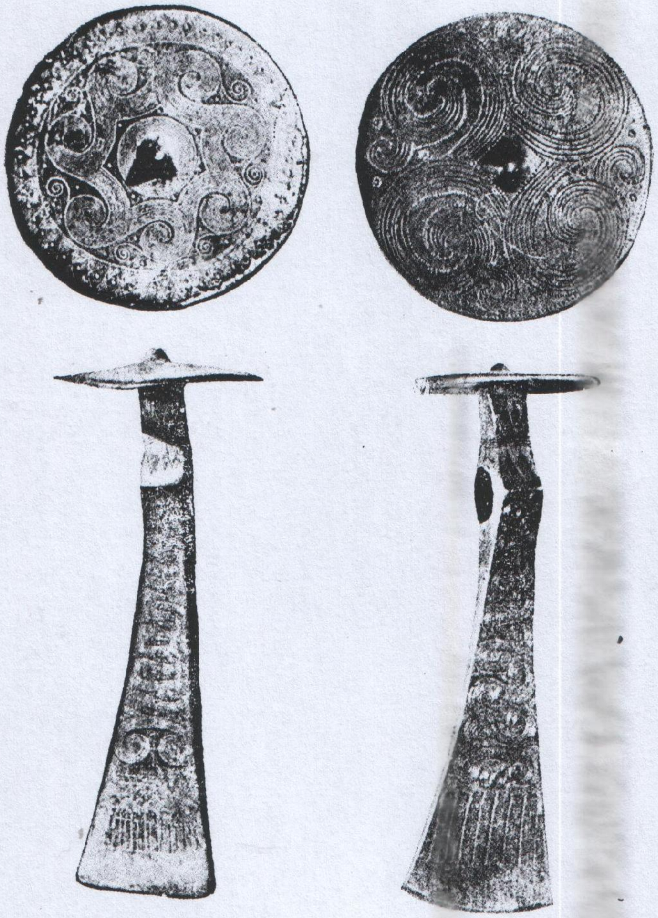
Обр. 24. Бронзови брадви с дискове от Apa и Gaura

Освен като отделни кръгове и дискове с пъпки или конусовидни израстъци от Седмиградско и съседните области произхождат един вид бронзови брадви, неизвестни от други страни, горната част на които преминава във форма сходна с втория тип кръгове. Измежду тях ще отбележим брадвите с ниско коническо „умбо“ или „диск“ от Apa,[6] Gaura[7] (обр. 24),

---

[1] Ebert, Der Goldfund von Dalja JOAI X, 262—263; AE, 1946—1948, табл. XVIII.
[2] Nestor, ц. с., 133.
[3] Nestor, ц. с., 135; Roska, ц. с., 311.
[4] Nestor, ц. с., 122.
[5] S. A. R., Antiquites of the Bronze Age from Hungary в The British Museum Quarterly, I, Nr 4, 60 и табл. L.
[6] D. Popescu, Depôt de bronze d'Apa, Dacia — VII—VIII (1941), 122 и табл. III.
[7] C. Daicoviciu, Sibenbürgen im Altertum, Bucarest, 1943, обр. 5.

Hajdusamson[1] и други находища.[2] Тези брадви се намират обикновено като колективни находки заедно с мечове, кухи бронзови брадви[3] и пр., датирани от края на средния период на бронзовата до началото на желязната епоха.[4]

Вълчитрънските дискове освен по големите си размери се характеризират и с много добре развитите луковични дръжки с двойни конусовидни пъпки на върха. Тази форма, която Pârvan смята, че е създадена в земята на гетите,[5] на пръв поглед се явява като чужда на металното изкуство в Югоизточна Европа и много напомня на форми от по-късното ориенталско изкуство. Това обаче ни най-малко не означава, че тази форма е пренесена от изток. Ние притежаваме достатъчно данни, които показват, че луковичните дръжки, както и двойноконусовидните пъпки върху тях намират своите успоредици в дръжките и пъпките на множество глинени съдове и метални предмети от земите на тази част от Европа. Двойноконусовидни или почти луковични дръжки, макар и още твърде рядко, намираме върху някои съдове от енеолита.[6] Особено характерни са двойноконусовидните пъпки върху горните части на дръжките на глинените чаши, които са датирани през първия период и цялата бронзова епоха от Кирилово,[7] Караново, Дипсиската могила, Деветашката пещера, пещерата при Долни Лом, Белоградчишко, и др.[8] (обр. 25). Освен това, както ще видим и по-долу, много от дръжките по дължините си са украсени с по един изпъкнал ръб с коси нарези. Пъпките върху дръжките от вълчитрънските дискове схождат с разширените и украсени с наведени нарези пъпки върху двете бойни бронзови брадви от Drajna de jos, Румъния, които се отнасят несигурно, през втората половина на бронзовата епоха.[9] Двойноконусовидни пъпки виждаме и върху различни паметници от по-късна епоха, като юзди,[10] гривни[11] и преди всичко върху повечето от тракийския тип фибули от V—IV в. пр. н. е., чиито иглодържатели завършват с подобна пъпка.[12] Какво в същност представлява луковичната дръжка при нашите дискове? — Две нееднакви — долна много по-голяма луковична и горна по-малка — двойноконусовидни пъпки, които се явяват като нова вариация израстък, създаден в земите непосредствено покрай Долнодунавските брегове.

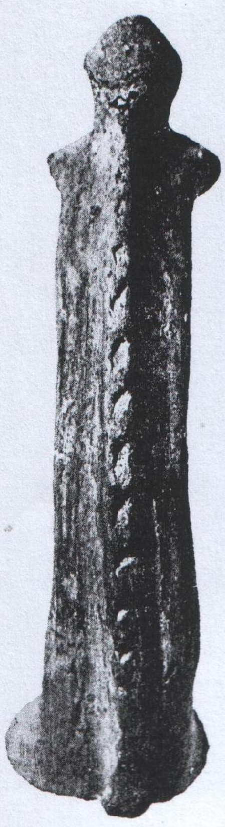

Обр. 25. Дръжка от глинен съд с пъпка от Деветаки, Ловчанско

Кръстовидната форма в средата на кръглата бронзова подложка при дисковете е важен белег, който още повече сближава нашето съкровище с паметниците от Карпатодунавските области. Вписаният кръст в колелото, отделно или включено в други форми като украса или „символ на слънцето“, добива широко разпространение през втората половина на бронзовата и старожелязната епоха в обширната територия от Балтийско до Средиземно море. Колелото с кръста обаче получава особено развитие през последния период на бронзовата и началото на желязната епоха в земите на с. з. половина на Балканския полуостров.[1] Измежду по-добре оформените и най-близки паралели до кръста от бронзовата подложка при нашите дискове ще посочим бронзовата висулка от Унгария[2] и бронзовия кръг с кръст в средата от Привина-глава. Кръстът от този кръг, който се датира през последния период на бронзовата епоха, не само по форма и с пъпката в центъра, но и по големина напълно схожда с кръста от вълчитрънските дискове (обр. 26).[3] Дисковете от Вълчитрън по отношение на размерите, луковичните форми на дръжките, украсата, бронзовите подложки, янтара и техниката съществено се отличават от приведените по-горе златни и бронзови кръгове и „дискове“ върху брадвите. Това обаче не изключва възможността за връзката между тези три вида паметници. Ние допускаме, че между „дисковете“ върху бронзовите брадви и кръговете от втория и третия тип от една страна и от друга — дисковете от Вълчитрън съществува тясна генетическа връзка. „Дисковете“ върху брадвите, които се появяват през края на средния период на бронзовата епоха, приемаме като прототип на дисковете от Fokoru, Dalja, Вълчитрън и други. Към такова заключение ни довежда не само приликата по форма, приспособлението за прикрепване, приблизително еднаквите мотиви на украсата, но и разпространението им през един период в ограничена област. Те се срещат в една територия, в която през втората половина и особено през последния период на бронзовата епоха са произвеждани и други предмети, също така непознати от съседните земи.[4] Накрая трябва да забележим, че дисковете върху брадвите, както и всички останали кръгове с ухо в центъра, пригодени за прикрепване, включително и Вълчитрънските, вероятно са имали, ако не напълно, то приблизително еднакво предназначение.

---

[1] N. Åberg, Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa, Kopenhagen, 1936, табл. XIV.

[2] От Трансилвания произхождат голям брой бронзови брадви с дискове. D. Popescu, Die frühe und mittlere Bronzezeit in Transilvania, Bucareşti, 1944, 122—133.

[3] Бойната брадва с диск от Ара е намерена заедно с два меча и други две брадви и една бронзова гривна (Popescu, Depôt de bronze d'Apa, 122); брадвата с диск и с конусовидна пъпка от Ermihalyfalva е открита заедно с куха бронзова брадва и други предмети (Åberg, ц. с., табл. XIV).

[4] St. Foltiny, Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens. Bonn, 1955, 72.

[5] Pârvan, Getica, 770.

[6] Тук имаме пред вид някои глинени съдове от Криводол (В. Миков, Предисторическото селище до с. Криводол, Врачанско. РП I (1948), 47 и един съд от Деветашката пещера.

[7] G. Kazarov, Vorgeschichtliche Funde aus Sveti Kirillovo, PZt, VI (191), 69.

[8] Материалите от Караново и Дипсиската могила, които още не са публикувани, се отнасят към първия период на бронзовата епоха: тези от Деветашката пещера обхващат цялата бронзова епоха, а материалите от Долни Лом са датирани през последния период на бронзовата епоха.

[9] I. Andrieşescu, Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie. Dacia II, 369.

[10] Кнабелите при повечето от тракийския тип юзди завършват с двойноконусовидни пъпки.

[11] В. Миков, Тракийски накитни предмети от V—IV в. пр. н. е. ИАИ XVII, 148 и цит. литература.

[12] В. Миков, Тракийски тип фибули. ИАИ VI, 172.

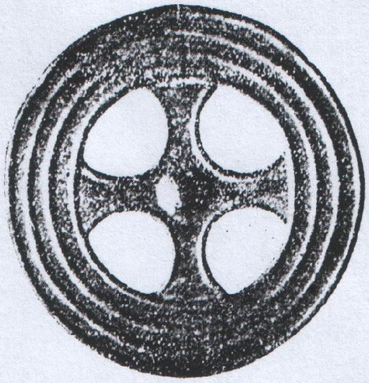

Обр. 26. Бронзов кръг с кръст в средата от Привина-глава

---

[1] M. Hoernes, Natur und Urgeschichte des Menschen, II, 476.

[2] Foltiny, ц. с., табл. 3, з.

[3] Кръгът, който има 14 см в диаметър, е намерен заедно с 80 бронзови предмета — кухи брадви, сърпове, върхове за копия кръстове и пр. (М. Грбић, Привина-глава. Старинар за 1931, 24 и 27.

[4] От областта, в която се срещат брадвите с дискове, произхождат и особени накити — пластинки, фибули, диадеми и пр., — неизвестни от другаде (Mozsolics, Der Goldfund, 29 и сл.).

УКРАСА

Стилът на украсите е най-отличителният белег, който определя още по-точно произхода и мястото на съкровището между праисторическите съкровища от ю. и. Европа. Както по някои от оригиналните си форми, така и по стила на украсите вълчитрънското съкровище се явява единствено от тоя род. Действително в съкровището липсват онези сложни геометрически форми, розети и ромбове, в него няма нито следа от растителни, зооморфни или антропоморфни мотиви, толкова характерни за микенското метално изкуство. Липсват и по-старите украси — „вълчи зъби“, зигзаговидните ленти, — както и прекъснатите, неиздържани стилово и композиционно геометрически, праволинейни и криволинейни орнаменти, типични за металните златни и бронзови предмети от земите на Дунавския басейн.[1] При все това по своя геометрически стил на украсите нашето съкровище стои в близка връзка с голям брой метални и глинени предмети от Карпатодунавските области, с които то образува отделна група паметници. Тези паметници се отличават с по-простите си геометрически мотиви от пояси или ленти с концентрични или успоредни ръбове или други форми, развили се на местна почва, в които до голяма степен са отразени и някои микенски елементи.

Макар че поставихме съкровището между една група паметници от Дунавския басейн, все пак то със строго линейните си украси отчасти стои извън техния обсег. Основният орнамент, общ за всички предмети от съкровището, представляват пояси с композиции от геометрически мотиви с равни концентрични или успоредни ръбове. Днес не можем да посочим метален предмет от предкласическата епоха от Карпатодунавските и Егейската област с така хармонично съчетани пояси и ленти с геометрически мотиви от най-различен характер, каквито са орнаментите върху съдовете и дисковете от нашето съкровище. Трудно бихме съпоставили някоя украса от тази територия с така правилно разграничени и ясно диференцирани концентрични или успоредни ръбове, пръстени, околовръстни или включени един в друг канали, коси нарези и контури и композиции от лъкатушна лента с успоредни съединени дъги. Строгата симетрия в разпределението на поясите и лентите, както и отделните мотиви са така разположени на съответните им полета, че напълно се съгласуват със стила на формите и изглеждат неделими едни от други. Някои от поясите със съответната си украса се явяват и като отличителен белег за металното и керамичното изкуство в една ограничена област от Балканодунавските земи през последния период на бронзовата епоха.

В земите на ю. и. Европа не е открит паметник на металното изкуство от праисторическата епоха с толкова сложна украса, както при двата големи диска. Бихме могли да ги сравним, и то само външно, със сребърния кинжал, върховете за копия и иглата от Бородинското съкровище. Назъбените или триъгълни полета, зигзаги, ромбове, прекъснати спирални ленти върху предметите от това съкровище по стил обаче отговарят на един по-стар период.[2]

Украсата върху дръжките на големия съд и чашите от един по-широк и по един или два по-тесни външни успоредни ръба с коси нарези и обточени с вдлъбнатинки се явява като отличителен белег за Вълчитрънското съкровище (табл. IV а и б, табл. VII а и б и табл. X а и б). Тази украса, макар и не навсякъде изпълнена с всичките ѝ елементи, като броя на ръбовете косите нарези и вдлъбнатинки, е доста разпространена през последния период на бронзовата и през ранножелязната епоха в Карпатодунавските земи и твърде малко известна в Микена. В първата област тоя вид украса е запазена само за металните накитни предмети, като например златните гривни от Dalja,[3] Mihaeni,[4] сребърните гривни от Калугер,[5] предпазните гривни от Blatnitca (обр. 27),[6] златна фибула от Fokoru,[7] пластинката от Bodrogkeresztur[8] и други. Ръбовете при тези предмети са еднакво широки и в редки случаи са по-добре очертани. Във втората област този орнамант в най-простия му вид — с два или три успоредни, слабо изпъкнали ръба, без нарези и контури от вдлъбнатинки — се среща единствено върху дръжките на някои златни или електронови чаши.[1]

---

[1] Dumitrescu, L'art préhistorique, 22.

[2] Кривцова-Гракова, Бессарабский клад, 6, 12—13.

[3] Ebert, Der Goldfund von Dalja, 261.

[4] Nestor, Ein thrako-kimmerischen Goldfund aus Rumänien, ESA IX, 179. Гривните от Michaeni и Dalja са със среден ръб, обточен по дължината си с вдлъбнатинки.

[5] Непубликувани гривни в Археологическия музей в София.

[6] Gallus et T. Horwath, Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. Budapest, 1939, 94, pl. XXIV.

[7] AE 1946—1948, табл. XVII.

[8] Mozsolics, Der Goldfund, табл. XVI.

Най-старите образци на дръжки с успоредни ръбове се появили в земите на юг от Дунава, включително Егейската област, както изглежда още доста отрано. От Михалич, Свиленградско,[2] Вардаровци в Македония,[3] Караново V,[4] Дипсиската могила до Нова Загора[5] и Деветашката пещера[6], произхождат съдове, датирани през първата половина на бронзовата епоха, снабдени с по една или две дръжки, украсени по дължината си с по един, три или пет успоредни ръба. Измежду дръжките от Вардаровци и Деветашката пещера,[7] които се отнасят към последния период на бронзовата епоха, подобно на чашите от Гиген, Poiana и др. ръбовете са получени чрез странични врязани успоредни бразди.[8] Дъговидните ръбове в основата на дръжките при големия съд и голямата чаша, които схождат твърде много с обратно навитите спирали върху множество гривни и с дъговидно изрязани краища на гривните от Michalkovo, Mihaeni и Dalja, са още едно потвърждение за общия стил на украсата от нашето съкровище и металните предмети от тази територия.

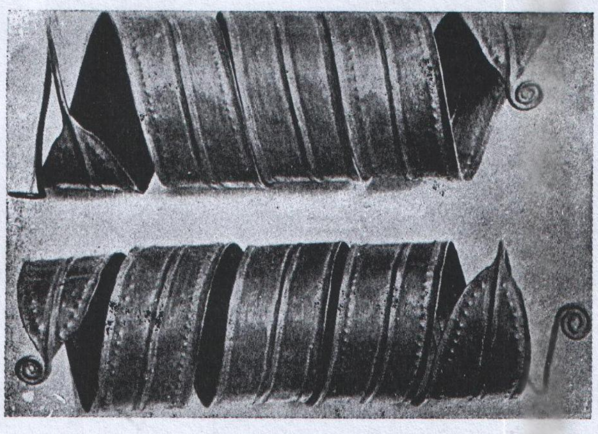

Обр. 27. Предпазни гривни от Блатница

Особено впечатление правят косите нарези върху ръбовете на дръжките при съдовете и дисковете. Тази украса често виждаме и върху някои накитни и други метални предмети от Карпатодунавските области, като: гривните от Blatnica,[9] златните гривни от Nagyvarad[10] и Fokoru[11], върху профилуваните дупки на бронзовите брадви от Drajna de jos[12] и пр. Този наглед незначителен белег, разпространен само в Балканодунавските области, още повече ни убеждава, че съкровището е дело на местни майстори, които до много късно са пазили старата традиция. Нарезите върху ръбовете на металните предмети, а заедно с това и тези от вълчитрънските много напомнят на негатив от шнуровия орнамент върху глинените съдове от първата половина на бронзовата епоха.[1] Те обаче повече схождат с косите нарези върху ръбовете и дръжките при някои глинени съдове от земите южно от Долни Дунав. В Дипсиската могила, Вардаровци[2] и Деветашката пещера[3] са намерени дръжки от глинени съдове с ръбове, украсени с по-тесни или широки коси нарези, които се отнасят към края на бронзовата епоха. През края

---

[1] Дръжките в един от микенските съдове и чаши са с два ръба (Каго, ц. с., CIII, CIV и CVIII), при други — с три ръба Каго, ц. с., табл. CX, CXI и CXXI) или пък с три неуспоредни ръба от пъпки, средният обточен с двойни, ниски кантове (Каго табл. CXI).

[2] В. Миков, Предисторическото селище до Михалич, Свиленградско. РП I, 13—14.

[3] W. A. Heurtley, Prehistoric Macedonia, Cambridge, 1939, 179.

[4] Непубликувани материали в Археологическия музей в София.

[5] Непубликувани материали в музея в Нова Загора.

[6] Непубликувани материали в Археологическия музей в София.

[7] От Деветашката пещера произхождат късове от глинен съд с две високи и навън издадени лентести дръжки, които излизат направо от ръба на устието, украсени с по четири отвесни, слабо личащи ръба.

[8] Браздите така са вдлъбнати, че включените между тях тесни пояси образуват слабо изпъкнали ръбове/Heurtley, ц. с., 216/.

[9] Gallus et Horwath, ц. с., табл. XXIV.

[10] Mozsolics, ц. с., табл. XVII.

[11] Ibid., табл. XVIII.

[12] I. Andrieşescu, Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Romanie, Dacia II, 364.

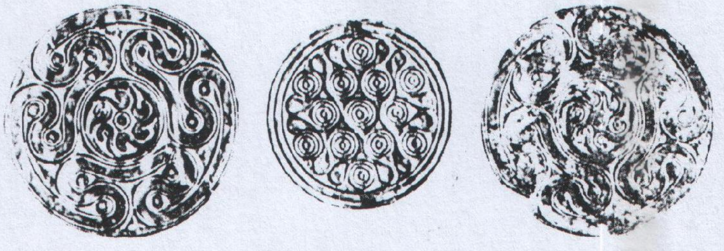

Обр. 28. Златни кръгове от Микена

на това време и началото на желязната епоха тази украса, както показват съдовете от Вълчитрън, бронзовите и златните накити и други предмети,[4] става любим мотив на майсторите-златари от Карпатодунавските области.

Концентричните изпъкнали ръбове върху дисковете се явяват като важен елемент от украсата, който е характерен за втората половина на бронзовата епоха в земите на Югоизточна Европа. С по един, два, а често три и повече концентрични ръба са украсени много от златните и сребърните пластинки, кръгове, копчета и други предмети от Микена[5] (обр. 28). Те

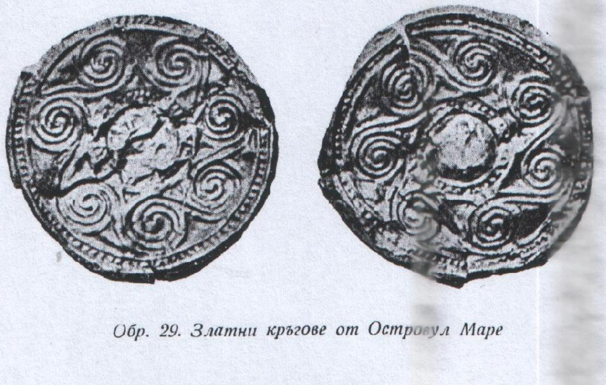

Обр. 29. Златни кръгове от Островул Маре

обаче са в друг стил — не са ясно подчертани, съставени са предимно от „перли“ или едва забележими ръбове, в редки случаи обградени с пъпчести или тесни ивици или пък с други геометрически растителни или зооморфни мотиви. Почти всички златни и бронзови кръгове, пластинки и голям брой накитни предмети, включително и диадемата и фибулата от Михалково,[6] кръговете от Ostrovul Mare (обр. 29),[7] диска от Sâcueni (обр. 30),[8] пластинката от

---

[1] Косите нарези върху ръбовете от дисковете наподобяват на въжестите украси от микенските чаши (Karo, ц. с., 225, табл. CXXIII).

[2] Heurtley, ц. с., 216.

[3] Непубликувани материали в Археологическия музей в София.

[4] В някои фибули и пластинки ръбовете не са успоредни.

[5] Karo, ц. с., 264 и сл., табл. 34—38, 58.

[6] Ebert's Reall, VIII, 183; Hadaczeck, ц. с., VI, 116.

[7] Severeanu, ц. с., 14 и 15.

[8] Pârvan, Getica, 329 и сл.

Fokoru[1] съдът от Biia (обр. 11)[2] и други произведения на металната промишленост от Карпатодунавските области, са украсени с пояси или кръгове от концентрични ръбове, които стоят в тясна връзка с ръбовете от вълчитрънските дискове. Ръбовете от тези предмети са заоблени, не винаги симетрично разположени и често обградени с контури от вдлъбнатинки. При някои от предметите, като кръговете от Çofalva,[3] Michalkowo,[4] Smig[5] съда от Biia и пр., ръбовете са предадени посредством пъпчици (обр. 11 и 31).[6]

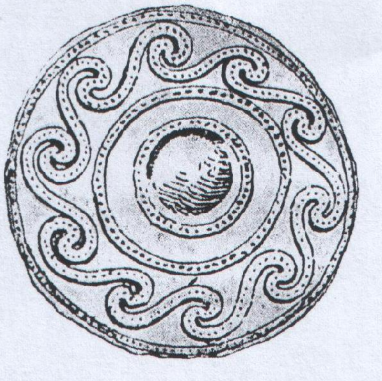

Обр. 30. Златен кръг от Съкуени

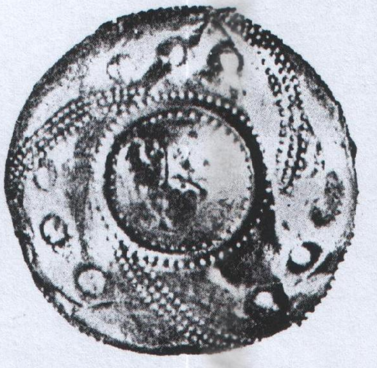

Обр. 31. Златен кръг от Шмиг

Орнаментът от успоредните пръстени в основата на луковичните дръжки на дисковете е малко познат, и то предимно от глинени съдове от къснобронзовата и главно ранножелезната епоха. С по три и повече хоризонтални ръба са украсени основите на гърлата от големите глинени съдове, снабдени често пъти с широки езичести дръжки, които през първата половина на желязната епоха добиват широко разпространение в земите от басейна на Средни и Долни Дунав.[7]

Украсата върху съединителната ос при тройния съд от съчетани пръстени и паралелопипедна форма не е позната от друго място, но извънредно много костени и метални игли от праисторическата епоха от земите на Близкия Изток и от Централна Европа до Кавказ са украсени с аналогични прешлени.[8]

Характерен е и околовръстният пояс от хоризонталните канелюри, разположен около устиетата на малките чаши от Вълчитрън. С пояс от по два или три хоризонтални канелюра е украсена периферията на някои златни чаши от Микенската област.[9] Тази украса обаче в северните области на Балканския полуостров е позната повече от глинени чаши, между които тези от Ostrovul Mare, Poiana, Жуто брдо,[10] Гиген, Новград и други (обр. 18 и 19). Произходът на тази украса, предадена обаче с друга техника — инкрустирани или рисувани с графит успоредни ленти под ръбовете на устиетата на глинените съдове — намираме още през неолита.[11] Тя се задържа до късно и се пренася и върху металните чаши, включително и вълчитрънските, които пък от своя страна са послужили за образци на тогавашните майстори-грънчари при украсяване на чашите от Гиген, Новград и други места.

---

[1] AE 1946—1948, табл. XX.

[2] Pârvan, Getica, 330 и сл.

[3] Mozsolics, ц. с., табл. VIII.

[4] Wilke у Ebert's Reall VIII.

[5] Pârvan, Getica, 329 и табл. VIII.

[6] Златният съд от Biia освен с концентрични ръбове и ръбове от пъпки е украсен и с един пояс от вдлъбнатинки, разположени в горната му половина.

[7] От тази територия произхождат множество глинени съдове, главно урни, украсени с успоредни ръбове; като например Царевброд. (Р. Попов, Могилните гробове при с. Ендже. ИАИ VI, 108); Остров (В. Миков, Праисторически селища, 127); Невша. (В Миков, ц. с., 126) Дубовац (I. Nestor, Der Stand, 111) и пр.

[8] G. Childe, La ùltima Edad del Bronce en el Proximo Oriente y en la Europa Central. Ampurias XIII (1951), табл. III.

[9] Karo, ц. с., табл. CXI; H. Bossert, Altkreta.

[10] Berciu, Catalogul, 613 и табл. XXXVI; М. М. Васић, Жуто брдо. Старинар, 1907, 27.

[11] Пояси с успоредни врязани и инкрустирани бразди намираме върху глинените съдове от Караново III, които се датират в началото на енеолита.

Двата концентрични ръба върху дъната на големия съд и голямата чаша са известни само от една твърде ограничена територия и през един кратък период. С по два или три концентрични ръба са „украсени“ дъната на някои глинени съдове от Megyaszo и други места от Източна Унгария, които са датирани през последния период на бронзовата епоха[1] (обр. 32). Тази украса се появява за първи път върху най-старите метални съдове от Средна Европа, откъдето тя преминава и върху глинените.[2]

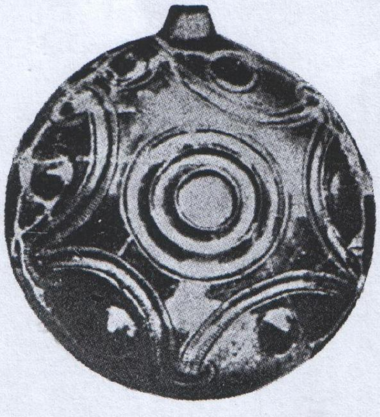

Обр. 32. Глинен съд от Мегассо, гледан откъм дъното

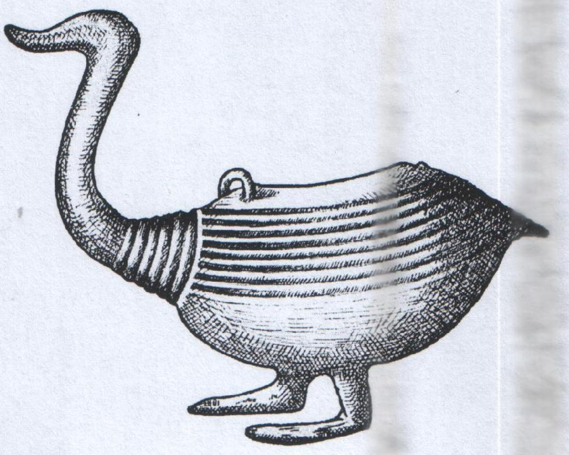

Обр. 33. Бронзова фигурка на водна птица от Унгария

Включените един в друг овоидни изпъкнали ръбове върху тройния съд са още едно доказателство за връзката на нашето съкровище с паметниците от Карпатодунавските земи.[3] Измежду предметите от тези земи, украсени с ръбове, които стоят най-близо до ръбовете при тройния съд, можем да отбележим само бронзовата фигурка на водна птица от Унгария, датирана през последния период на бронзовата епоха.[1] Горната половина на тялото ѝ е изпълнена с хоризонтални включени един в друг ръбове, а шията — с отвесни концентрични ръбове (обр. 33).[2] Последната украса напомня полетата с дъговидните ръбове върху заоблената част на полуяйцевидните форми. С хоризонтални включени ръбове е украсен и един къс от глинен съд от Букьовци, намерен заедно с глинения съд и чаша (обр. 15 и 17),[3] а кухата бронзова брадва от Горско Сливово, която принадлежи към най-разпространените през последния период на бронзовата епоха тип кухи брадви, от едната си плоска страна е украсена с три заострени овоидни ръба, включени един в друг (обр. 34).[4]

---

[1] Thompa, 25 Jahr, 97.

[2] Заслужава внимание бронзовият съд от Handlowa, който е с дъно тип омфалос и с четири концентрични изпъкнали ръба (G. Childe, The First Bronze Vases to be Made in Central Europe. AA XX, 260).

[3] H. Seyrig, ц. с., 221 погрешно сближава тройния съд от Вълчитрън със сребърния съд от Майкоп.

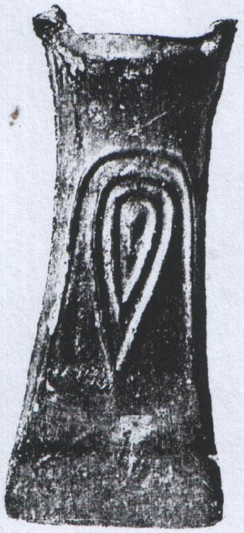

Обр.34. Куха бронзова брадва от Горско Сливово

Конусовидните пъпки с косите нарези върху дисковете са един от редките мотиви в металното изкуство от Карпатодунавските области. С коси нарези е запълнена повърхността на полусферичните части на бронзовите брадви от Drajna de jos[5] и други предмети,[6] които са датирани през втората половина на бронзовата епоха.

Нископонусовидните нитове при големия съд и чашите служат едновременно за заздравяване на дръжките и за украса. Нитовете при много метални, предимно бронзови съдове и чаши от последния период на бронзовата епоха (900—800 г. пр. н. е.) от Карпатодунавските области,[7] като бронзовите котли от Sf. Georghie — Pădureni, Sâncrăeni,[8] Moigrad,[9] чашите от Sf. Georghie[10] и други места, също така са изпълнявали двояка роля, както пъпките при вълчитрънските съдове. Дръжките в някои типове мечове и ками от втората половина на бронзовата епоха из земите в басейна на Средни Дунав са заздравени с нитове, които завършват с аналогични пъпки. С конусовидни пъпки, които са особено типични за лужичката култура, са украсени и някои глинени съдове от нашите земи, датирани през последния период на бронзовата епоха[11].

По-голям интерес представлява един къс от глинен съд от Деветашката пещера, украсен с малка нископонусовидна пъпка, напълно сходна на пъпките от вълчитрънския съд.

Поясите със сребърните украси върху двата големи диска ни дават възможност да определим още по-сигурно мястото, където е изработено съкровището. Тези украси на пръв поглед наподобяват графитните пояси върху глинените съдове от каменномедната епоха, с които, разбира се, те нямат нищо общо. Със своите праволинейни и криволинейни геометрически мотиви (табл. XV а) те обаче схождат само с украсите върху някои бронзови оръжия и с богато инкрустираната керамика, която през последния период на бронзовата епоха се е развивала по двата бряга на Дунава от долното течение на р. Тиса и Морава до към р. Огоста и Жиул. Приликата между отделните мотиви от сребърните пояси върху дисковете и инкрустираните украси при глинените съдове е толкова близка, че не може да се отрече непосредствената им връзка и влияние. Макар че пояси с такава сложна композиция — кръгове, S-видни ленти, ъгли, съединени дъги, ромбове с дъговидни страни, прекъснати ивици и пр. и да липсват върху инкрустираните съдове, идоли и други предмети, то върху много от тях се срещат комбинации от по два или повече мотива от украсата на дисковете. Някои мотиви от украсата на нашите дискове виждаме и върху някои групи метални предмети.

---

[1] St. Foltiny, Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens, 110.

[2] St. Foltiny, ц. с., табл. 74, 11.

[3] Непубликуван къс в музейната сбирка в Оряхово.

[4] Инв. № 447.

[5] I. Andrieşescu, Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie. Dacia, II, 364.

[6] Nestor, Der Stand, 136 и приведените там примери.

[7] I. Nestor, Ein Bronze Depot aus Moigrad, Rumänien. PZt XXVI (1935), 67.

[8] Nestor. Der Stand, 136 и приведените там примери, с котли от други краища.

[9] Nestor, Ein Bronze Depot aus Moigrad, 26 и 27.

[10] Nestor, Der Stand, 135.

[11] Лужичката култура у нас е слабо разпространена. Освен в Деветашката пещера единични глинени съдове от тази култура са намерени при Оряхово и Габарево, Казанлъшко.

Централно място от украсата в сребърните пояси на двата диска заема непрекъснатата вълниста лента от слабо наведени наляво съединени негативни S-видни спирали. Този изолиран мотив можем да сравним с криволинейния меандър, както и с поясите от съединени, скачени или прекъснати S-видни спирали, които се явяват като основен елемент в украсата при глинените съдове през новокаменната и особено каменномедната епоха в земите от Югоизточна Европа.[1] S-видният орнамент в най-различните му комбинации, който от керамиката се пренася и върху металните произведения, добива широко приложение в изкуството през втората половина на бронзовата и старожелязната епоха в Карпатодунавските области. Освен върху бронзовите мечове от Апа,[2] Debrecen[3] и пр.,[4] златните кръгове от Sâcueni[5] и пр., Çofalva[6] и пр. Този мотив се среща и върху глинени съдове от Ostrovul Mare (обр. 35),[7] пещерата Магурата,[8] Долни Лом,[9] датирани през последния период на бронзовата и началото на желязната епоха. Между поясите с S-видните украси на приведените паралели и вълнистата лента върху дисковете обаче има разлика. Лентата в дисковете е образувана от негативни, слабо наведени S-видни спирали, докато при останалите примери тя е от скачени или съединени позитивни, повече наведени или хоризонтални S-видни спирали. Тази разлика обаче не отдалечава опростения „криволинеен меандър“, т. е. лъкатушната лента при нашите дискове от сложната S-видна украса върху металните и глинените предмети от територията с инкрустирани керамика. Могат да се посочат, и то твърде убедителни аналогии, които съвършено ясно показват, че вълнистата лента от вълчитрънските дискове не само стои в тясна връзка

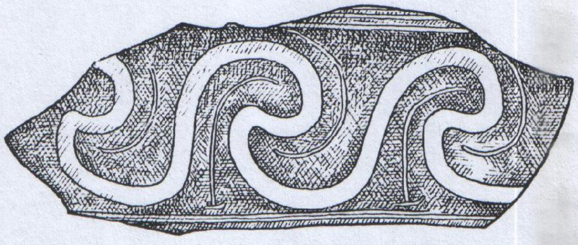

Обр. 35. Къс от глинен съд от Островул Маре

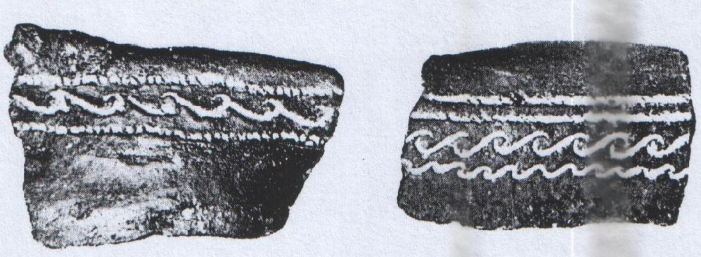

Обр. 36. Късове от глинени съдове от Долни Лом, Белоградчишко

с S-видните украси от тази територия, но е и едновременна с тях. Така един съд от Balta Verde[1], къс от съд от Долни Лом[2] (обр. 36) и една чаша от Трън[3] (обр. 37), които са намерени заедно с късове от съдове, украсени с S-видни пояси, са украсени с ленти от негативни S-видни спирали.

---

[1] O. Kandyba, S-Spiral in the Decoration of the Dniestrodanubian Neolithic Pottery. AJA XL (1936), 224.

[2] D. Popescu, Depôt de bronze d'Apa. Dacia VII—VIII, 123.

[3] Lajos Zoltan, Bronze Hoards of Hajdusamson, near Debrecen, Man 1936, XXVI.

[4] D. Popescu, Die frühe und mittlere Bronzezeit, 109.

[5] M. Roska, Der Goldfund von Székelyhid, 235.

[6] A. Mozolics, ц. с., табл. VIII.

[7] Berciu, Catalogul, 621 и табл. XXXI.

[8] ИАИ V, 310

[9] ИАИ VII, 366.

Пояси от кръгли ленти от съединени навън и навътре отворени единични и двойни дъги, между които е включена спиралната лента, често се срещат върху някои видове метални

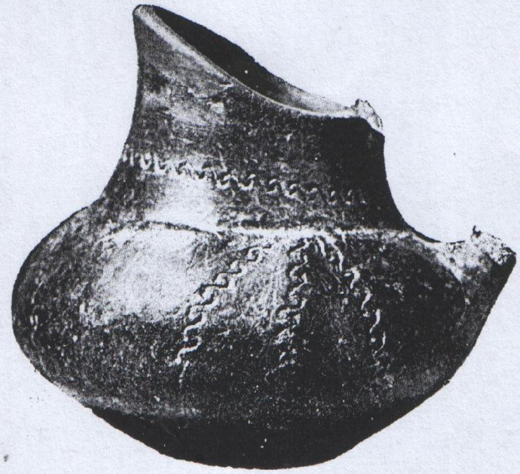

Обр. 37. Глинен съд от Трън

предмети и по-специално — върху глинените съдове с богато инкрустираната керамика. Голям брой от бронзовите брадви с дискове или с широки пъпки в горната си част, като например брадвите от Apa,[4] Jghiel[5] и др. са украсени с пояси от съединени дъги, ромбове или триъгълници „вълчи зъби“, които често обграждат по-тесни или широки спирали и други мотиви. Още по-близки паралели на тази украса намираме върху глинените предмети на инкрустираната керамика. Така от Балей и Ново село, Видинско (обр. 38),[6] някои находища в Олтения,[7] както и от Жуто брдо[8] и Дубовац[9] в с. и. Сърбия и пр., произхождат късове от съдове и цели съдове, украсени с непрекъснати ленти от съединени дъги.

Украсата върху дръжките на двата диска—непрекъсната лента от съединени незатворени кръгове и ъгли, която се отличава от лъкатушната лента по незатворените ромбоидни, обградена с две успоредни прекъснати ленти, е замислена като самостоятелен художествен мотив, който напълно отговаря на луковичните им форми (табл. XIV в). Аналогична украса досега не е засвидетелствувана от никой паметник, обаче прекъснати ленти, които обграждат други мотиви, са известни единствено от областта с инкрустираната керамика. Измежду ограничения брой предмети, украсени с прекъснати ленти, тук ще посочим един къс от глинен съд от Ново-село (обр. 38).[10]

Слабо забележимите контури от вдлъбнатинки, с които са обточени основите на ръбовете и сребърните ленти при нашето съкровище, съставят един важен елемент от украсата и отличителен белег на металните предмети в Карпатодунавските области от последния период на бронзовата и ранножелязната епоха.[1] Могат да се приведат извънредно много примери с бронзови, златни и сребърни предмети с най-различно предназначение — кръгове, накити, оръжия и пр., украсени между другото и с контури от пунктирани линии. Достатъчно е да споменем само: златните фибули и кръгове от Fokoru,[2] някои предмети от Mihalkowo,[3] златните гривни от Dalja[4] и Mihaeni[5], сребърните торкви от Калугер,[6] бронзовата брадва от Nehoi[7] и други. Този наглед маловажен елемент от украсата се запазва до късно време, и то предимно само върху някои от накитните предмети. С контури от вдлъбнатинки са обточени перифериите, а често и отделните мотиви в златните нагръдници от тракийските надгробни могили през VI—IV в. пр. н. е.[8] Произходът на тези контури, които първоначално едва ли са играли някаква роля в украсата, ще трябва да търсим само между украсите върху металните предмети от Карпатодунавските области. По всичко изглежда, че те имитират една по-стара местна техника, практикувана от тогавашните майстори-златари, които още не са умеели да прикрепват метал към метал. За да прикрепят златна или сребърна пластинка към сребро, бронз или мед, те са начуквали периферията на последната с метално острие или шило, на върха на което е имало кръгче или някоя друга форма. Това особено добре се вижда при сребърните предмети от Бородинското съкровище.[9]

---

[1] D. Berciu şi Eug. Comsa, Sâpaturile de la Balta Verde şi Gogoşi (1949 si 1950), MCAR II (1956), 274.
[2] ИАИ VII, 366.
[3] Непубликувани чаши в сбирките на Археологическия музей — София.
[4] Popescu, Depôt de bronze d'Apa, 124.
[5] Popescu, Die frühe und mittlere Bronzezeit, 115.
[6] Непубликувани материали във Видинската музейна сбирка.
[7] Berciu, Catalogul, табл. XXXII.
[8] Васић, ц. с., 34 и 38.
[9] N. Vulič, Grbič, Corpus vasorum. Jugoslavie. Belgrad 1937, табл. 28.
[10] Непубликувани материали от Археологическия музей в София.

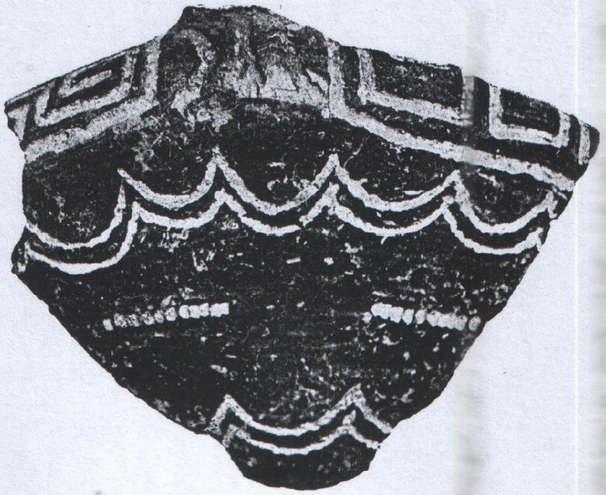

Обр. 38. Къс от глинен съд от Ново село, Видинско

От подробното изложение се установява, че вълчитрънското съкровище не е микенско, нито ориенталско, а местно произведение, т. е. изработено в област, разположена не много далеч от неговото местонахождение. Приведеният сравнителен материал достатъчно ясно говори, че нашето съкровище стои във връзка с много съкровища и находки от Карпатодунавските области, които образуват самостоятелна група паметници с приблизително общ стил, развил се на местна почва със слабо отразени елементи от микенското изкуство.

---

[1] I. Nestor, Ein thrako-kimmerischer Goldfund aus Rumänien. ESA IX, 177. Авторът датира гривните от Mihaeni, Dalja и други накити от тоя род към ранножелезната епоха (ц. с., 178).

[2] AE, 1946—1948, табл. XVII.

[3] G. Wilke у Ebert's Reall. VIII, 180 и табл. 56.

[4] M. Ebert, Der Goldfund von Dalja, 261.

[5] Nestor, Ein thrako-kimmerischer Goldfund, 179.

[6] Непубликувани материали в Археологическия музей.

[7] Nestor, Der Stand, 128 и табл. 17.

[8] Миков, Тракийски накитни предмети от VI—V в. пр. н. е., 153.

[9] Кривцова-Гракова, Бессарабский клад, 12 и сл.

По количеството злато и масивността на отделните предмети със съкровището от Вълчитрън отчасти бихме могли да сравним само някои от предметите от съкровищата от Michalkovo, Fokoru, Çofalva и пр., които до известна степен и по стил на украсите стоят по-близо до него. Съставът, структурата и цветът на златото показват, че съкровището е изработено от злато, добивано по долината на р. Тимок или в най-южните части на Карпатите. Все към тази или не много далечни области ни насочват формите на големия съд, чашите, дисковете и тройният съд. Успоредиците на големия съд имат значително по-голям обсег — от Poiana до Мармариане и откъм Vatina до Маноле, но най-голям брой съдове, най-близки до него, намерихме по десния бряг на Дунава от Арчар до Деветаки. Формата на чашите срещаме в една още по-стеснена територия, включена от Poiana до десния бряг на Дунава между Temes-Kubin и Новград. Дисковете с оригиналните и непознатите си форми се явяват като най-съвършен и развит тип, дело на майстори-златари, работили в земите в поречието на Дунава откъм устието на Драва до към устието на Жиул. Колелото с вписания кръст от бронзовите подложки при дисковете в този си вид познаваме от малко места, предимно от областта, очертана в горните граници. Нова и съвършено неизвестна е и формата на тройния съд. Паралели, приблизително сходни с този съд, открихме само измежду двойните и тройните глинени съдове от територията с инкрустираната керамика по двата бряга на Дунава.

Стилът на украсите върху предметите от Вълчитрън свързва още по-тясно нашето съкровище с една група паметници с добре обособен стил, развил се в Карпатодунавските области. По стила на украсата — само от геометрични мотиви: концентрични и успоредни ръбове, често пъти косо нарязани и обточени с вдлъбнатинки, симетрично разположени в полета или пояси — нашето съкровище се включва в паметниците от тази територия, като Michalkovo, Fokoru, Dalja, Blatnica, Mihaeni, Калугер и пр. Украса от лъкатушни ленти, съединените дъги и прекъснатите ивици от големите дискове, намираме върху ограничен брой метални предмети и главно върху глинени съдове и идоли от земите с инкрустираната керамика — Дубовац, Ostrovul Mare, Балей, Ново село, Долни Лом и пр.

От горното пояснение идваме до правилния и неоспорим извод, че Вълчитрънското съкровище произхожда от областта от двете страни на Дунава, ограничена между устията на Морава и Тиса до Жиул и до към Огоста. В тази територия през втората половина на бронзовата епоха се е развивала една по-самостоятелна култура, която, както вече изтъкнахме, се характеризира с прекрасната инкрустирана керамика и типична идолна пластика. Богатата украса и съвършенството на формите при керамиката, която след рисуваната триполска и югоизточнобалканската енеолитна керамика се явява като най-важна в Европа, се отразява и в металните произведения. Майсторите-златари на Вълчитрънското съкровище, придържайки се към местната традиция и художествения вкус на потребителите, са заели форми и мотиви от украсата в керамиката, като същевременно са използували и орнаменти, общи за изкуството в Карпатодунавските области. По този начин те създават по-изящни форми и стилно издържани геометрични украси, каквито са и предметите от Вълчитрънското съкровище.

До каква степен майсторите на съкровището от Вълчитрън се придържали към местното изкуство проличава и от техниката, приложена при украсите. Сребърните ленти от украсата в големите дискове и особено ниеловата украса имитират инкрустацията върху керамиката—съдове, идоли и др.

По кой път съкровището е пренесено от мястото, където е изработено, в Плевенско—по пътя на размяната или то е откраднато от някой тракийски княз, както предполага Wilke[1] — не може да се отговори. Може да се приеме само, че предметите, които съставят съкровището, по каквито и пътища да са достигнали в долината на Осъм, ако съдим по формата, размера и и украсата на глинените чаши от Гиген и Новград, са били познати на местните племена.

---

[1] Ebert's Reall XIV, 227.

ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ НА ПРЕДМЕТИТЕ ОТ СЪКРОВИЩЕТО

Въпросът за произхода на вълчитрънското съкровище е неразделно свързан с въпроса за неговото предназначение. Във всички златни и бронзови колективни и единични находки, съвременни на съкровището, самите форми на предметите определят тяхното предназначение.[1] В нашия случай ние срещаме затруднение особено по отношение на формите на дисковете и тройния съд.

Предметите от Вълчитрън не са събирани поединично и придобивани по пътя на размяната, както повечето от предметите в колективните находки от кухи бронзови брадви, сърпове, мечове и пр[2]. Те са изработени по специална поръчка в една работилница като цялостен комплект. Вероятно те са приготвени за някое видно лице, с високо обществено положение или знатен род, за определена цел — за всекидневна употреба, при угощение или религиозни обреди.

Формата на големия съд и чашите, добре прикованите им дръжки, бронзовите обшивки на дисковете, здраво свързаните една за друга полуяйцевидни форми при тройния съд създават впечатление, че предметите от Вълчитрън са използувани за обикновени, всекидневни нужди. . . Като вземем под внимание обаче златото, оригиналните форми на дисковете и тройния съд, особената украса, колелото с вписания кръст и янтара, идваме до заключение, че съкровището е имало сакрален характер, използувано при жертвоприношения, свързани с култа към слънцето.[3]

Andrieşescu и Pârvan не казват нищо по въпроса за предназначението на съкровището. Те се спират само на дисковете. Сравняват ги неоснователно със сребърните и бронзовите пафти, разпространени през последния период на бронзовата епоха в Германия, Англия, Дания и Скандинавските страни, и смятат, че нашите дискове също са служили за пафти.[4] В такава грешка би изпаднал безспорно всеки, който се залови с проучването на съкровището без да има на ръка предметите. Големите размери на дисковете, липсата на приспособление за прикрепване към колан, заострените масивни и заздравени отвътре луковични дръжки и прикрепеният откъм вътрешната им страна янтар са доводи, които не позволяват да приемем дисковете за пафти.

---

[1] Златните брадви от Çofalva и богато украсените брадви с дисковете са имали друго предназначение — символ на мощ.

[2] Бронзовите сърпове, брадви, кръгове и пр. от съкровището от Привина-глава в Срем са събирани за претопяване (Грбић, ц. с., 31).

[3] Dechelette, Manuel II, 361.

[4] Andrieşescu, ц. с., 17; Pârvan в бележките към статията на Andrieşescu, 32; Същият, Getica, 770.

P. Reinecke като съпоставя нашите дискове с кръговете от алпийските области и Босна, смята, че са служили за похлупаци.[1] С това обаче не можем да се съгласим. Големите луковични дръжки са неудобни за хващане, а янтарът в центъра на кръстовидното колело, поставен несъмнено с някаква цел, би изпаднал при най-слабото сътресение. Единствен големият съд, за който на пръв поглед може да се допусне, че е имал похлупак, не е приспособен за похлупване. Ако приемем, че дисковете са използувани за похлупаци, в такъв случай трябва да приемем, че те са от съдове с дръжки, които излизат под ръба на устието. На нашите дискове липсват дупчиците в периферията или друго приспособление за прикрепване или приковаване към дърво, кожа или плат. Следователно те не са използувани за украса към облеклото, нито за конско снаражение, колесници или щитове, за каквато цел са служили повечето от златните и бронзовите кръгове от Карпатодунавските области.

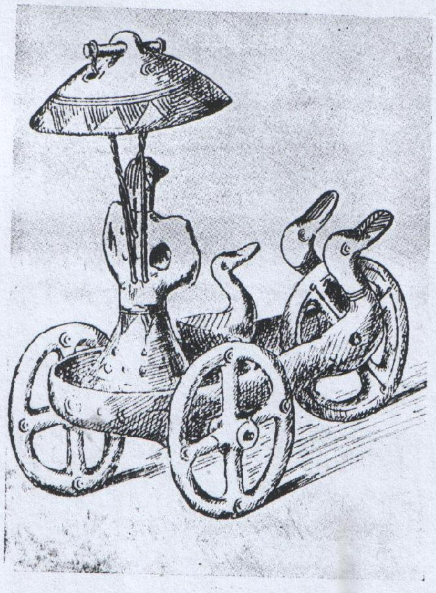

Обр. 39. Вотивна глинена кола от Duplije

Дисковете са поставяни така, че за каквото и да са употребявани, лицевата им страна — горната гладка и украсена повърхност — да се вижда. Долната им страна, украсена само с колелото с вписания кръст и монтирания в неговия център янтар, не е била напълно скрита от погледа. Вероятно дисковете са били поставяни така, че едната им страна да се вижда повече, а другата — по-малко.

Подложките с колелото с вписания кръст в основата на луковичните дръжки имат такова устройство, че могат да се прикачват към куки или върху двоен или четворен стълбец.[2] Дисковете от Карпатодунавските области — от Fokoru, Dalja, Belini и др., — приведени като най-близки успоредици на вълчитрънските, са снабдени откъм конкавната им страна с халкички за прикрепване върху куки. По всяка вероятност тези дискове са закачвани и чрез верижки или ремък, прекарвани през халкичката. Като аналогия на нашите дискове посочихме и дисковете, неразделно прикрепени към един рядък тип бронзови брадви, украсени в повечето случаи с широки вълнести ленти, дъги и други мотиви, близки до украсите върху двата големи диска, разпространени само в Трансилвания и непосредствената ѝ околност. Трудно може да се обясни защо е било необходимо дисковете при тези брадви да се изливат заедно с телата на брадвите. Каква функция са изпълнявали дисковете, когато те не са пригодени нито за чукане, нито за рязане? Фактът, че този тип брадви се срещат само в един доста ограничен район с богати залежи на мед и злато, който през втората половина на бронзовата епоха е бил важен център на цветуща метална промишленост и отгдето произхождат най-голям брой медни, бронзови и златни единични и колективни находки, и че те са много добре украсени, показва, че металообработването е спомогнало на отделни лица да натрупват големи богатства и да се наложат като племенни вождове. Твърде е възможно, както приема и Nestor, че брадвите с дисковете са носени като символ на мощ, на власт от знатни и самостоятелни лица — племенни вождове или жреци.[1] Може би брадвите с дискове да са имали и култово предназначение.

---

[1] Reinecke, ц. с., 50. От Долна долина произхождат бронзови и железни щитове, центърът на които завършва с профилуван израстък, намерени с материали от по-късна епоха (C. Truhelka, Der vorgeschichtliche Pfahlbau in Savabette bei Donja Dolina. WMBH, 1904, 96).

[2] Като пример ще посочим еленовите рога в бронзовата кола от Strettweg (Hoernes-Menglin, ц. с., 506, и стълбовете с куки от Етрурия (Hoernes-Menglin—Urgeschichte, 499).

Конвексният кръг от глинената кола от Дуплаје, която безспорно е имала символично значение, можем да отбележим като пример за вероятното предназначение и на дискове от Вълчитрън (обр. 39).[2]

За какво е бил употребяван тройният съд, мъчно можем да отгатнем. Според Reinecke „това не е никакъв съд, но един прибор, нещо като Deichselende, ако в случая не може да се обясни като култов предмет“.[3] Ние не можем да посочим глинен или метален скачен съд или лампа, независимо от формата на отделните му части, снабден с тръба за изливане на течност.

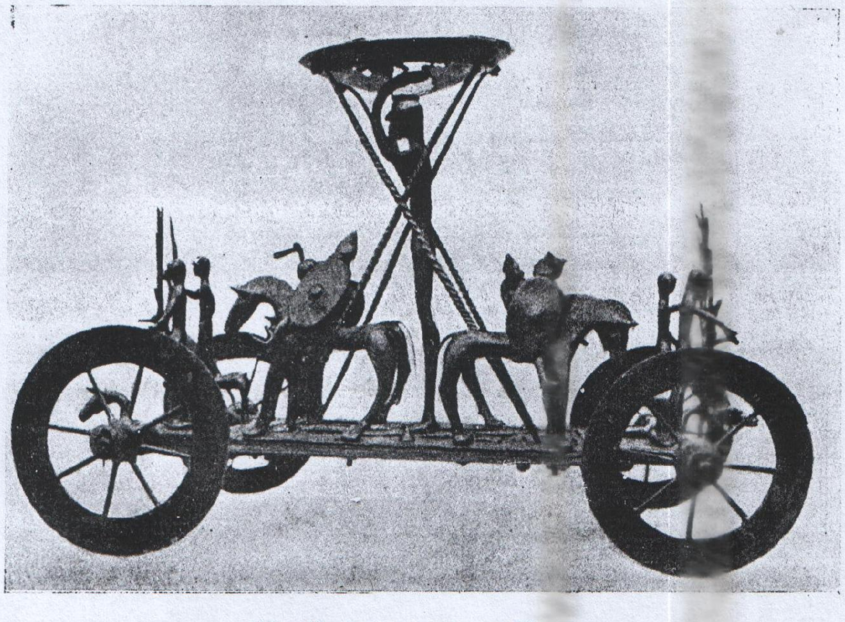

Обр. 40. Вотивна кола от Щретвег

Да допуснем, че така приготвеният съд е използуван за пиене, нямаме основание. В този оригинален съд правят особено впечатление цилиндричните израстъци в основите на кухите тръби, функцията на които не е ясна. Като имаме пред вид обаче, че израстъците лежат в една ос и че за да бъдат по-устойчиви те са изливани заедно с тръбите, и най-важното — че долните им половини са изтрити, а горните по-добре запазени, то няма съмнение, че съдът се е използувал поставен върху триножник, всеки стълбец на който е завършвал с двойно легло.

---

[1] Nestor, Der Stand, 128 и посочената там литература.

[2] J. Петровић, Вотивна колица из Дуплаје. Старинар V (1928), 29—30.

[3] Reinecke, ц. с., 51.

Колелото с вписания кръст, с поставения в центъра янтар, безспорно играят някаква роля и при нашето съкровище. Колело с кръст, рисувано, изрязано, излято самостоятелно или в комбинации с други украси — пластинки, диадеми, висулки, метални или глинени вотивни кола, срещаме извънредно често измежду паметниците на последния период на бронзовата и халщатската епоха в земите на Централна и Югоизточна Европа.[1] Тази форма колело освен като декоративен мотив има и символистично значение и се свързва с култа на слънцето.[2] Янтарът е носен не само като украса, но и като амулет, предпазно средство срещу нещастие и всякакъв вид злини.[3]

Горните обяснения, макар и не твърде убедителни, до известна степен изясняват въпроса за предназначението на предметите от Вълчитрън. Ние смятаме, че Вълчитрънското съкровище е употребявано само при религиозни церемонии във връзка с култа на слънцето. Как се извършвал този ритуал, засега не можем да отговорим. Ние предполагаме, че 13-те предмета от съкровището съставят част от „комплект“, повечето от „приборите“ на който са загубени. Възможно е този „комплект“ да представлява метална кола със съд, чаши, дискове и други предмети от типа на вотивните или сакралните кола от Skallerup[4], Packtel[5], Milavec[6], Strettweg (обр. 40)[7], Orastie[8], Szarvarossek[9], Дуплаје[10] и пр., които се датират през последния период на бронзовата и старожелязната епоха. Големият съд може би е бил поставен върху платформа или поддържан от човешка фигура, чашите и дисковете — закачвани върху металически стълбове,[11] а тройният съд — прикрепван върху друго приспособление.

---

[1] Pârvan, Getica, 317; K. Willvonsender, Ein Depofund aus Stillfried am March (Niederösterreich), WPZ XIX (1932), 33.

[2] Dechelette, Manuel, II, 290.

[3] Ebert's, Reall I, 434.

[4] N. Åberg, Vorgeschichtliche Kulturkreise, 27 и табл XV.

[5] Dechelette, с. ц., 285.

[6] J. Schranil, Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens, Berlin und Leipzig 1928, 183, табл. XXXII.

[7] J. Bing, Der Kultwagen von Strettweg und seine Gestalten, Mannus X, 159; Hoernes-Menghin, ц. с., 506.

[8] Pârvan, Getica, 756, обр. 200.

[9] AE, 1943, 41.

[10] Петровић, ц. с., 30.

[11] Нашите дискове наподобяват и диска от известната бронзова кола от Trundholm, теглена от кон (S. Müller, L'Europe préhistorique, Paris, 128—129, и щитовете на конниците в колата от Strettweg (Bing, ц. с., 159).

ДАТИРАНЕ И ХАРАКТЕР НА СЪКРОВИЩЕТО

Въпросът за датирането на Вълчитрънското съкровище е поставян от всички, които по-основно или по-накратко са се занимавали с него. Изследвачите, които по-подробно са проучвали съкровището, макар и да не са имали възможност да се запознаят с предметите по-отблизо, правилно са го определили като праисторическо. По отношение на точната му дата обаче те са на различни мнения. Българските археолози смятаха съкровището за антично или ориенталско, а някои от тях преднамерено го обявиха за „прабългарско".

I. Andrieşescu въз основа на формата на съдовете и дисковете датира съкровището през втория период на бронзовата епоха — 1500—1300 г. пр. н. е.[1] V. Pârvan, като е взел под внимание формата на пафтите, намерени в Дания и Северна Германия, го отнася към последната четвърт на второто хилядолетие пр. н. е. или четвъртия период на бронзовата епоха на Reinecke, т. е. между 1200—1000 г. пр. н. е.[2] G. Wilke, основавайки се на орнамента и формата на предметите определя датата на съкровището към първата желязна епоха.[3] P. Reinecke смята, че то е от късната халщатска епоха.[4] Мненията на останалите изследвачи нямат значение. Те приемат датировката на един или друг от изследвачите или пък датировките им са несъстоятелни.[5]

Изобилният сравнителен материал показва: 1) че съкровището от Вълчитрън стои в тясна връзка с колективните златни и бронзови съкровища, единични находки и глинени съдове от Карпатодунавските области, които се отнасят към последния период на бронзовата и първата половина на старожелезната епоха, и 2) че съкровището е изработено в територията, където е била разпространена инкрустираната керамика от последния период на бронзовата епоха. При тези предпоставки и въпросът за неговото датиране до значителна степен се улеснява.

Почти всички съкровища и по-голямата част от находките обаче са открити случайно, при неизвестни обстоятелства, затова и датирането на много от тях е проблематично. Същото може да се каже и за глинените и металните предмети от областта с инкрустираната керамика. При все това измежду тези материали намираме достатъчно и сравнително по-точно датирани паралели, които ни позволяват да приемем, че съкровището от Вълчитрън е изработено през последния период на бронзовата или началото на желязната епоха. През кой именно от двата периода — ще се опитаме да определим.

---

[1] Andrieşescu, Tezaurul de la Valci-Trân, 17.

[2] Pârvan, ARMSI, serie VII, t. V, 32 и сл.; Същият, Getica, 1926, забележка 2.

[3] Reinecke, Ein Goldfund, 49—54.

[4] Vulpe и Nestor възприемат мненията на Pârvan или Reinecke.

[5] С датировката на Andrieşescu и с българските археолози не се съгласява никой. Още по-малко би се съгласил някой с погрешната датировка на H. Seyrig, който отнася нашето съкровище към третото хилядолетие пр. н. е.

Последният период на бронзовата и началото на ранножелязната епоха в територията от Бесарабия до Славония и от Панония до южната половина на Балканския полуостров се датира приблизително между 1200—700 п. пр. н. е. Този забележителен период се характеризира с: 1) големия разцвет на металообработването на бронза и златото, с главен център Седмоградско и Карпатите; 2) многобройните си колективни и единични бронзови и златни съкровища и находки и 3) богато инкрустирана керамика и своеобразна идолна пластика, която се развивала само в областта, ограничена от двете страни на Дунава, между устията на Тиса и Морава до към Огоста и Жиул.

Съкровищата от тази територия се състоят от по три, пет и до няколко стотин различни бронзови и златни предмети, на първо място оръжия и след това оръдия на труда, накити и съдове.[1]

Голямото количество злато, употребено за предметите от Вълчитрън, показва преди всичко, че съкровището е изработено през период на разцвета на златарската промишленост в Карпатодунавските области, който обикновено се поставя между 900—600 г. пр. н. е.[2]

Установено е, че повечето от бронзовите и златните предмети — гривни, торкви, оръжия и в редки случаи съдове, диадеми, фибули и др. — от последния период на бронзовата епоха, като гривните от Fokoru, брадвите от Çofalva, съдът и дисковете от Вълчитрън и пр., се отличават по големите си размери и по своята масивност. С незначителни изключения тези съкровища и предмети, както вече изтъкнахме, произхождат от случайни колективни и единични находки, т. е. те са заровени от техните собственици, за да бъдат укрити пред грозящата ги опасност — грабеж. Голямото количество метални предмети и съставът на съкровищата свидетелствуват за един период не само на развито металообработване, усъвършенствуване на средствата за производство и нуждата от оръжие, но и за значително имуществено неравенство, за богатствата, натрупани в управляващия слой, и за военна организация, което според археологическите материали отговаря на последния период на бронзовата епоха.

---

[1] Измежду по-важните находки тук ще посочим: златното съкровище от Velemszentvid, което се състои от една диадема и четири кръга (A. Mozsolics, Der Goldfund von Velem-Szentvid, 7—8); златното съкровище от Михалково, което се датира от повечето от изследвачите към халщатската епоха, се състои от около 100 предмета — диадема, гривни кухи мъниста, две фибули, тас и диск и пр. (M. Ebert's Reallexikon, VIII); златното съкровище от Fokoru се състои от гривни, перли, фибули, кръгове, торкви, пластинки (АЕ, 1946—1948, табл. XVI—XX); златното съкровище от Ostrovul Mare, което е датирано през четвъртия период на бронзовата епоха. Състои се от 3 по-големи и 30 малки кръга, 2 гривни и 11 спирални обеци (Bucuresti, № 1—2, 1937; златното съкровище от Cofalva съдържа 9 брадви, една торква, една гривна, верижки, игла и мъниста с обща тежест 4,370 кг, датирано доста рано (Roska (Thesaurus 52—53); златното съкровище от Bihor съдържа 4 чаши (Roska, ц. с., 40); съкровището от Fundeni съдържа 20 бронзови предмета, 5 златни накита и едно глинено съдче (H. Dumitrescu, Le dopôt de la fin de l'âge du bronze découvert à Fundeni, Dacia V— VI. 123); съкровището от Şuşeni, което се е съхранявало в един голям глинен съд, съдържа 91 предмета — върхове за копия, кухи бронзови брадви, ножове, сърпове, гривнички, спирални бронзови фибули и една златна лентичка. A. Filimon, Le depôt du bronze de Şuşeni, Dacia I, 343—358; находката от Tânteni, която се състои от голямо количество бронзови брадви, сърпове, халки и гривни (Vl. Dumitrescu, Le dépôt de la fin de l'âge du bronze découvert à Tânteni. Dacia V—VI; съкровището от Drajna de jos съдържа 240 бронзови предмета — кухи брадви, брадви с хоризонтални дупки, мечове, върхове за копия и 128 сърпа, датирани през втората половина на второто хилядолетие пр. н. е. (J. Andrieşescu, Nouvelles contribution sur l'âge de bronze en Roumanie. Dacia II, 349 и 384); от Apa произхождат 2 меча, две бойни брадви, брадва с диск и една спирална гривна с обща тежина 4,178 кг, намерени на 0,50 м дълбочина (D. Popescu, Depôt de bronze d'Apa. Dacia, VII—VIII, 119); находката от Spălnaca, която произхожда от две депалеярници, се състои от 530 бронзови предмета — мечове, върхове за копия, кухи брадви, сърпове, ножове, триони, чукове, ножици, гривни, токи за колани и копчета — с обща тежина около 1100 кг, датирани през края на бронзовата епоха (Vl. Dumitrescu, Objets inédits du depôt en bronze de Spălnaca au Musée National des Antiquités de Bucarest, Dacia V—VI, 195); колективната находка от Върбица, Плевенско, се състои от 37 кухи бронзови брадви и 52 сърпа (непубликувани материали); находката от Горско Косово, Павликенско, се състои от 27 кухи бронзови брадви (непубликувани материали); находката от Erdöszentgyörgy в Трансилвания съдържа кухи брадви, бронзови съдове и други бронзови предмети (M. Roska, Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum I, 1942, 76); от Dragomiresti произхожда колективна находка от кухи бронзови брадви, бронзови гривни и брадва с диск (M. Roska, Thesaurus, 70); бронзовата находка от Zajta в Унгария има три меча, една кама, един спирален кръг и три брадви с дискове (F. Tompa, 25 Jahre Urgeschichtforschung in Ungarn 1912—1936, 89); находката от Moigrad съдържа голямо количество бронзови котли, чаши, кухи брадви, върхове за копия, гривни и др. (Nestor, Ein Bronze Depot aus Moigrad, Rumänien, PZ XXIV (1935) 24 и сл.); бронзовата находка от Erdöszentgyörgy в Трансилвания съдържа бронзови съдове, намерени заедно с кухи бронзови брадвички и предмети (Mozsolics, Az Erdzentgyörgi bronzelet, Közlemenyek az erdélyi nemzeti Muzeum eremes regisegtarbol Kolozwar, 1941, 101, 102); от Привина глава произхожда една колективна находка от 80 бронзови предмета, които са били събирани по всяка вероятност за претопяване (M. Грбић, Привина глава, Старинар за 1931, 34).

[2] Pârvan, Getica, 761, 769 и сл. Същият, Dacia, Cambridge, 1928, 32.

През следващата ранножелязна епоха вече изчезват бронзовите оръжия и оръдия на производството, а заедно с тях и масивните бронзови и златни накитни предмети. На тяхно място се явяват, и то предимно като гробни находки, често придружени с първите железни оръжия, разновидни, обаче по-леки кухи гривни и други накити, изработени главно от бронз. Измежду тях твърде рядко попадат сребърни и златни украси. До днес в земите на Средни и Долни Дунав, включително и нашата страна, са открити ограничен брой златни и сребърни предмети, които с положителност са датирани през първата половина на старожелязната епоха.[1] Липсата на златни предмети, по-голямото количество, но по-леките бронзови накити, както и пълното отсъствие на бронзови оръжия и оръдия на производството се обяснява с използуването на първите железни оръжия и оръдия. Бързото проникване на новия по-ценен метал — желязото,— което се кове по-лесно и най-важно се е добивало на много повече места, се отразява в обработването на бронза и златото, а това предизвиква и криза в икономиката на тогавашното общество. Бронзът и златото загубват своята стойност. Желязото взема преднина. Следователно предметите от нашето съкровище са изработени в периода на разцвета на бронзовата и златарската промишленост или преди появата на най-старите железни предмети, т. е. около VIII в. пр. н. е.

Бронзовите обшивки в дисковете обаче, които съдържат сравнително твърде голям процент калай, ни насочват към последния период на бронзовата и начало на желязната епоха. При много добре развитата промишленост на бронза и златото естествено е, че за да се имитира златото, бронзът се приготвял с голям процент калай. През желязната епоха, когато оръжията и оръдията на труда са изработвани от желязо, то накитните и други предмети са изливани от бронз, който поради това, че производителите са разполагали с повече калай, е приготвян с по-голямо количество калай.

При определяне датата на съкровището важно значение има и техниката. Равно излетите и изковани форми, симетрично разположените концентрични, успоредни или включени ръбове, равномерно нанесените нарези, здраво припоените и споени части при предметите показват, че съкровището е работено през един период на доста развита техника на обработването на бронза и златото, което отговаря само на последния период на бронзовата епоха. Конусовидните нитове, с които са приковани дръжките при големия съд и чашите, срещаме при бронзовите котли и някои други съдове, датирани през последния период на бронзовата епоха — 900—800 г. пр. н. е.[1] С въвеждането на желязото, което за нашите земи е около VIII в. пр. н. е., се туря и край на разцвета на металургията на бронза и златото в Карпатодунавските земи.

Формата на предметите, взети вкупом, явно показва, че съкровището е изработено през периода на прехода от последния период на бронзовата към желязната епоха. Формата на големия съд, макар и да се среща през един по-дълъг период, по-скоро е характерен, както смята Reinecke, за халщатската, отколкото за бронзовата епоха.[2] Но като вземем под внимание глинените съдове от Poiana, Върбовка, Маноле, Букьовци, и други,[3] открити след публикацията на Reinecke, то виждаме, че тази форма е била повече разпространена през последния период на бронзовата, отколкото през първата половина на ранножелязната епоха.

Формата на чашите е особено важна за установяване на сравнително една по-определена дата на съкровището. Поразителната прилика по форма, приблизителни размери и украси между Вълчитрънските чаши и глинените чаши от Ostrovul Mare, Gura Pădinei, Bâtlii Potelu, Букьовци, Байкал, Гиген и Новград е безсъмнен аргумент, който показва, че едните и другите чаши са едновременни. Румънските глинени чаши са датирани през края на бронзовата и началото на желязната епоха.[5] Глинените чаши, намерени южно от Дунава, също така произхождат от селища, обитавани през последния период на бронзовата и първата половина на ранножелязната епоха.[1] Като вземем под внимение факта, че чашите от Гиген и Новград представляват пълно копие на малките златни чаши, то не можем да не се съгласим, че и нашето съкровище е работено през периода около VIII в. пр. н. е.

---

[1] **Andrieşescu**, ц. с., 38.
[2] **Nestor**, Ein Bronze Depot, 97.
[3] **Reinecke**, ц. с., 50.
[4] Marmariane, Арчар (в Ломската музейна сбирка) и др.
[5] **Berciu**, Catalogul, 613.

Тройният съд, макар по форма и устройство да е по-различен, все пак намира своите паралели измежду скачените глинени съдове от областта с инкрустираната керамика, която се датира преди желязната епоха, т. е. и той е дело на майстори от към X—VIII в. пр. н. е.[2]

Дисковете с оргиналните си, неизвестни от друго място форми не са много сигурни показатели за определяне хронологията на съкровището. От Карпатодунавските области, както вече изтъкнахме, произхождат значителен брой кръгове и дискове, които отчасти само наподобяват на вълчитрънските, като например от Belini,[3] Zagon Ceremus[4] и един диск от Източна Унгария,[5] датирани през последния период на бронзовата и ранножелязната епоха.[6]

Кръглата бронзова подложка с кръстовидното колело се явява като сигурен белег за сравнително по-точно датиране на нашето съкровище. Колелото с кръста в центъра като украса или символ на слънцето било самостоятелно, било включен в кръгове или други форми, добива широко разпространение в Централна и Южна Европа през последния период на бронзовата и старожелязната епоха.[7] Кръглите подложки при дисковете по размери, форма и големина на кръстовидната им част напълно схождат с бронзовия кръг от Привина глава (обр. 26), намерен с материали, които се датират през края на последния период на бронзовата и самото начало на желязната епоха.[8]

Строго геометричните украси върху предметите от Вълчитрън, които са отличителен белег и за голяма част от паметниците от Карпатодунавските земи, показват, че съкровището е изработено през същото време, когато и изброените дотук паралели, а това съответствува на втората половина на последния период на бронзовата епоха. Изцяло запълнената с най-различни геометрични мотиви повърхност на двата големи диска, на тройния съд, на повечето от златните кръгове, на много метални произведения, както и при глинените съдове от областта с инкрустираната керамика е още едно доказателство, че съкровището принадлежи към паметниците от последния период на бронзовата епоха.[9] Сребърната украса на двата големи диска, която по стил схожда с тази от инкрустираната керамика, ни насочва също към това време. Украсата от успоредни и концентрични ръбове, с или без коси нарези, често обточени с едва забележими вдлъбнатинки, като при вълчитрънските предмети, върху гривните и някои накити от Michalkovo, Fokoru, Mihaeni, Dalja, Blatnica и пр., се явяват като характерен белег на изкуството в Карпатодунавските области през края на бронзовата и началото на желязната епоха, т. е. през периода от VIII—VII в. пр. н. е.[10] Като вземем под внимание, че единични ленти и пояси, като тези при големия съд, чашите и малките дискове, се срещат предимно върху паметници, датирани през халщатската епоха, като Michalkovo, Mihaeni и пр., следва да приемем, че и нашето съкровище е от това време.[11] Включените един в друг ръбове върху тройния съд виждаме и в бронзовата фигурка на птица от Унгария (обр. 33)[12] и кухата бронзова брадва от Горско Сливово (обр. 34), които ни отпращат към последния период на бронзовата епоха. Тази украса много напомня и на отвесните и хоризонталните канелюри при глинените съдове от Долнодунавските земи, датирани през края на бронзовата и началото на желязната епоха.[13]

---

[1] Изследвания на автора.

[2] Сравни съдовете от Ostrovul Mare (Severeanu, ц. с., 11; Berciu, Arheologia preistorica, 127); Vartop (Berciu, ц. с., 159).

[3] Nestor, Der Stand, 133.

[4] Ibid., ц. с., 135.

[5] Ibid., ц. с., 122.

[6] Ibid., ц. с., 120 и сл.

[7] Dechelette, Manuel d'archéologie II, 208; Ebert's Reall. XI, 418.

[8] Грбиħ, Привина глава, 31.

[9] Pârvan, Getica 342

[10] Nestor, Ein thrakokimmerischer Goldfund, 176.

[11] През халщатската епоха орнаментът върху металните и глинените предмети в Карпатодунавските области е почти вторичен елемент, който е в упадък (Pârvan, Getica, 768) и към VI—V в. пр. н. е. е вече изчезнал.

[12] Foltiny, ц. с., табл. 74.

[13] Pârvan, Getica, 768.

От горните обяснения идваме до убеждението, че предметите от нашето съкровище са работени през последния период на бронзовата епоха. Действително, че някои от предметите съдържат и елементи, въз основа на които бихме ги причислили към произведенията на ранножелязната епоха. Но данните за първия период са повече и по-приемливи, ето защо ние смятаме, че Вълчитрънското съкровище може да се датира през последните десетилетия на бронзовата или най-късно в самото начало на халщатската епоха, т. е. около VIII в. пр. н. е.

* * *

В допълнение към датата на съкровището изникват и два по-маловажни въпроса, именно: колко време след изработването му неговият собственик е бил принуден да го зарови и защо? На първия въпрос по-трудно можем да отговорим. Следите от изтриване върху крайната надебелена част на средната тръба и долната половина на цилиндричните израстъци в основата на трирърбестите тръби при тройния съд обаче ни дават основание да допуснем, че съкровището е употребявано продължително време, преди да бъде укрито. В подкрепа на предположението, че съкровището е употребявано по-дълго време, се явяват и глинените чаши. Поразителната прилика между чашите от румънските селища и особено от Букьовци, Байкал, Гиген, Новград и Деветашката пещера по форма, украса, дори и по големина с чашите от Вълчитрън говори, че местните майстори-грънчари са имали за модел златните чаши, а това е било възможно само при условие, че съкровището е било известно по-продължително време на племената по двата бряга на Дунава.

Въпросът защо и по какъв повод е заровено съкровището трябва да се разгледа във връзка с големия брой съкровища от Карпатодунавските области. Съкровищата от тази част на Европа, включително и Вълчитрънското, безсъмнено не са заровени едновременно, а в различни години през последния период на бронзовата и началото на старожелязната епоха. Повечето изследвачи приемат, че тези огромни количества съкровища са укрити през периода 1000—800 г. пр. н. е., когато кимерийците, притиснатн от скитите, са нахлули в Карпатските и Долнодунавските земи.[1] Това мнение може да се поддържа само по отношение на датата, но не и на кимерийското „преселение“. Ако сѐ съгласим с тезата, че съкровищата са заровени пред опасността от „преселение“ на кимерийците, то трябва да приемем: 1) че това е станало в един по-кратък период; 2) че съкровищата от източните области са по-стари, а тези от западните — по-късни и 3) че по-голямата част от тези съкровища са кимерийски.

Многобройните златни и бронзови съкровища и единичните находки от втората половина на бронзовата и първата половина на старожелязната епоха свидетелствуват за една култура, развивала се без прекъсване на местна почва. В нея се забелязват елементи, проникнали от запад и юг, а най-малко такива от областта, от която са се преселили кимерийците. Това особено важи за оръжията, оръдията на труда и за повечето от накитните предмети. Действително, че измежду тези паметници могат да се посочат незначителен брой предимно накитни предмети, които стоят във връзка с изкуството на племената от областите от Северното причерноморие, обаче те са от по-късна епоха — VII—VI в. пр. н. е.[2] Големият брой колективни находки от Карпатодунавските области, както обяснихме по-горе, се дължи главно на междуособиците и честите военни набеги, организирани от племенните вождове с цел за грабежи. При подобни военни набеги през края на бронзовата и самото начало на желязната епоха е заровено и съкровището от Върбица, Плевенско, както и Вълчитрънското съкровище.

По липса на сигурни исторически, езикови и антропологически данни не може да каже нищо положително за етническата принадлежност и имената на племената, живели в Карпатодунавските области през последния период на бронзовата и първата половина на ранножелязната епоха. Почти всички изследвачи на материалната култура и на отделни златни и други съкровища от тази територия, като тези от Michalkovo, Fokoru, Apa, Mihaeni, Вълчитрън и др., са се опитали да определят и имената на племената, в чиито земи са изработвани едни или други съкровища. Повечето от съкровищата се приписват на кимерийците,[1] а по-малко на агатирсите, кимероагатирсите или на северния клон на тракийските племена.[2]

---

[1] Harmatta, ц. с., 84 и 101 и цитираната там литература.
[2] Nestor, Ein thrakokimmerischer Goldfund, 180.

Мненията по отношение етническата принадлежност на племената, живели в земите, от които произхожда нашето съкровище, са различни. I. Andrieşescu и V. Pârvan, въз основа на техниката и орнамента, смятат, че съкровището принадлежи на северния клон на тракийските или по-точно на дакогетските племена,[3] P. Reinecke пък го приписва на тракокимерийските племена.[4]

Щом приехме, че съкровището е изработено в областта с инкрустираната керамика и че то е използувано в земите източно от нея, естествено е, че по-голяма е и вероятността за установяване поне приблизително етническата принадлежност на племената, живели по тези места през последния период на бронзовата епоха. Разнообразните и богато украсени съдове, снабдени с дръжки, които в горната си част завършват с антропоморфни и зооморфни израстъци или с глави на водни птици, и типичната идолна пластика показват, че в тази територия е живяло племе със сравнително по-висока материална и духовна култура от културата на съседните племена. Кое е това племе, с положителност не може да се определи. Това не са агатирсите, нито кимерийците. Ако са агатирсите, които според античните автори са обитавали областта около р. Муреш и по на север,[5] би следвало останки от инкрустираната керамика да се намират и в техните земи. За кимерийците това общо понятие за племена от различен произход въпрос едва ли може да се поставя, тъй като никъде източно от Карпатите не са разкрити следи от тази оригинална култура.

От проучването на материалите от областта с инкрустираната керамика и съседните земи се установява, че тази култура ще да е възникнала някъде в най-долния басейн на Тиса. През последния период на бронзовата епоха тя се развива в цветуща култура, която обхваща вече земите по двата бряга на Дунава до към устието на Жиул и Огоста. През края на бронзовата или началото на желязната епоха следите от тази култура намираме далеч на юг от Дунава из Софийско, Родопите и Сакар планина.[6] Сведенията на античните автори за племената, живели през желязната, а по всичко изглежда и през бронзовата епоха, в земите непосредствено южно от Дунава, са по-сигурни. Областта, където е създадено съкровището, т. е. източно от Морава, е населявана от мизите,[7] а по на изток се споменават трибалите.[8] Кое от тези две групи племена или племе е притежавало съкровището от Вълчитрън, точно не можем да определим.

* * *

Вълчитрънското съкровище, както вече изтъкнахме няколкократно, стои във връзка с група паметници с приблизително общ стил от Карпатодунавските земи, датирани през последния период на бронзовата и първата половина на желязната епоха. Като близки паралели посочихме златните съкровища от Michalkovo, Fokoru, Çofalva, Biia, Dalja, както и множество колективни и единични метални предмети от тази област. От обилния сравнителен материал установихме, че нашето съкровище произхожда от територията с инкрустирана керамика, която през последния период на бронзовата епоха се е развивала в поречието на Дунава откъм устието на Морава до устието на Жиул. Съкровището е изработено през последните десетилетия на бронзовата или самото начало на желязната епоха.

Макар и съкровището от Вълчитрън по някои форми, техника и стил да принадлежи към паметниците на Карпатодунавските области, все пак то съдържа и редица елементи —

---

[1] T. Sulimirsky, Die thrakokimmerischen Beziehungen in Sudpolen, WPZ, 1938, 128; Nestor, Ein thrakokimmerischer, Goldfund, 180.

[2] Подробности у Harmatta, ц. с., 84 и 101 и сл.

[3] Andrieşescu, ц. с., 42; Pârvan в бележките към работата на Andrieşescu, 30.

[4] Reinecke, ц. с., 52.

[5] Pârvan, Getica, 279; Кацаров и Дечев, ц. с., 19.

[6] В. Миков, Разкопки в Сакар планина. ГНМ VI (1932—1934), 103.

[7] Кацаров и Дечев, ц. с., 19.

[8] Ibid., 58.

големите размери и масивност на някои от предметите, особената форма на дисковете и тройния съд и техниката при тяхната украса, янтара в двата големи диска и трудно обяснимото му предназначение — които го отличават от тях и го обособяват като уникален паметник на златарското изкуство.

От всички праисторически златни съкровища, намерени в югоизточна Европа, Вълчитрънското заема едно от първите места. По количество на златото, тежината и размерите на някои от предметите, с оригиналните си форми, сложна украса, предназначение и отчасти техника то е единствено.

По количество на златото то далеч надминава по отделно съкровищата от микенските гробове и големите съкровища от Michalkowo, Fokoru, Çofalva и пр. До днес в тази част на Европа не е открит златен предмет, който по тежина и размери да се равнява на големия съд или големите дискове.

Измежду познатите днес съкровища, с изключение на незначителен брой оръжия и накити от микенските гробове, няма предмет, изработен от злато, към което за заздравяване, украса или друга цел да са прикрепени бронз, сребро, електрон, янтар и ниело както при големите дискове и тройния съд. От тези земи не е известен предмет, оформен с такава техника — изливане, коване, припояване, спояване, начукване на сребърни ленти, поставяне на ниело, нарязване и изглаждане. Твърде рядко се срещат метални съдове и чаши, дръжките на които са изливани заедно с корпуса, а свободният им край — прикован с конусовидни нитове.

С оригиналните си форми Вълчитрънското съкровище стои извън всички познати днес съкровища и единични находки. Формите на предметите не са елегантни, обаче някои от предметите, като дисковете и тройният съд са нéповторими. Няма съкровище с предмет, който поне отчасти бихме могли да сравним с формата на вълчитрънските съдове, чаши и дискове. Само измежду глинените съдове има форми, напълно аналогични на големия съд и чашите.

Украсата върху предметите се отличава по своята простота и строго издържани геометрични мотиви. С успоредните или концентричните ръбове и канелюри, непрекъснатата спирала, съединените дъги и ленти, симетрично разположени в полета или пояси, тя съществено се отличава от паметниците на тази културна област. С така комбинирани мотиви от най-различен характер — ръбове, резки, налагане на сребро върху злато, пунктирани линии, както орнаментите при големите дискове, не е украсен нито един метален или глинен предмет. Липсва и оградената спирала и лентата от съединени незатворени кръгове и ъгли.

Съкровището от Вълчитрън се отличава от другите златни и бронзови съкровища и единични находки и по своето предназначение. Противно на нашето съкровище, което се състои предимно от предмети с ритуално значение, съкровищата от Карпатодунавските области, с изключение на брадвите от Çofalva и бронзовите брадви с дискове, съдържат накити или предмети с функционално значение.

Нашето съкровище има първостепенно значение за проучване на историята на металната техника и изкуство през праисторическата епоха в земите на Югоизточна Европа. То е оказало голямо влияние върху керамичната промишленост в земите по двата бряга на Дунава.

Вълчитрънското съкровище, съкровищата от Горско Косово, Павликенско, Върбица, Плевенско, както и многобройните златни и бронзови съкровища от Карпатодунавските земи, ни дават най-прекрасен пример за съществуването на размяна и имуществено неравенство в тогавашното общество.

СПИСЪК НА ОБРАЗИТЕ В ТЕКСТА

Обр. 1. Карта на находищата, споменати в публикацията 6
Обр. 2. Разрез на големия съд 9
Обр. 3. Разрез на голямата чаша 10
Обр. 4. Разрез на една от малките чаши 10
Обр. 5. Разрез на един от големите дискове 12
Обр. 6. Разрез на един от малките дискове 13
Обр. 7. Надлъжен разрез на тройния съд 15
Обр. 8. Напречен разрез на тройния съд 15
Обр. 9. Златен съд от Микена 26
Обр. 10. Глинен съд от Поиана 26
Обр. 11. Златен съд от Бииа 27
Обр. 12. Глинен съд от Мармариане 27
Обр. 13. Глинен съд от Маноле, Пловдивско 28
Обр. 14. Сребърен съд от Требенище 28
Обр. 15. Глинен съд от Букьовци, Оряховско 28
Обр. 16. Глинена чаша от Островул Маре 29
Обр. 17. Глинени чаши: а) Букьовци, б) Байкал, Оряховско 30
Обр. 18. Глинена чаша от Гиген: а) гледана отстрана и б) гледана откъм дъното 31
Обр. 19. Глинена чаша от Новград, Свищовско 31
Обр. 20. Двоен глинен съд от Островул Маре 32
Обр. 21. Двоен глинен съд от Островул Маре 33
Обр. 22. Бронзов кръг от Белини 33
Обр. 23. Бронзов кръг от Унгария 33
Обр. 24. Бронзови брадви с дискове от Ара и Гаура 34
Обр. 25. Дръжка от глинен съд с пъпка от Деветаки, Ловчанско 35
Обр. 26. Бронзов кръг с кръст в средата от Привина глава 36
Обр. 27. Предпазни гривни от Блатница 38
Обр. 28. Златни кръгове от Микена 39
Обр. 29. Златни кръгове от Островул Маре 39
Обр. 30. Златен кръг от Съкуени 40
Обр. 31. Златен кръг от Шмиг 40
Обр. 32. Глинен съд от Мегиассо, гледан откъм дъното 41
Обр. 33. Бронзова фигурка на водна птица от Унгария 41
Обр. 34. Куха бронзова брадва от Горско Сливово 42
Обр. 35. Къс от глинен съд от Островул Маре 43
Обр. 36. Късове от глинени съдове от Долни Лом, Белоградчишко 43
Обр. 37. Глинен съд от Трън 44
Обр. 38. Къс от глинен съд от Ново село, Видинско 45
Обр. 39. Вотивна глинена кола от Дупљаје 48
Обр. 40. Вотивна кола от Strettweg 49

СПИСЪК НА ТАБЛИЦИТЕ

Табл. I. Обща снимка на предметите от Вълчитрънското съкровище от 1925 г.
Табл. II. Обща снимка на предметите от Вълчитрънското съкровище.
Табл. III. Големият съд.
Табл. IV а. Детайл от дръжка на големия съд, гледана отвътре.
Табл. IV б. Детайл от дръжка на големия съд, гледана отвън.
Табл. V а. Големият съд, гледан откъм дъното.
Табл. V б. Големиятсъд, гледан отвътре.
Табл. VI. Голямата чаша.
Табл. VII а. Детайл от дръжката на голямата чаша, гледана отвън.
Табл. VII б. Детайл от дръжката на голямата чаша, гледана отвътре.
Табл. VIII а. Голямата чаша, гледана откъм дъното.
Табл. VIII б. Голямата чаша, гледана отвътре.
Табл. IX. Трите малки чаши.
Табл. X а. Детайл от дръжката на една от малките чаши, гледана отвън.
Табл. X б. Детайл от дръжката на една от малките чаши, гледана отвътре.
Табл. XI а. Трите чаши, гледани откъм дъното.
Табл. XI б. Трите чаши, гледани отвътре.
Табл. XII Голям диск, гледан откъм лицето.
Табл. XIII. Същият диск, гледан откъм обратната страна.
Табл. XIV а. Дискът, гледан от страна.
Табл. XIV б. Детайл от дръжката на диска.
Табл. XV а. Детайл от украсата върху диска.
Табл. XV б. Детайл от кръга с вписания кръст от диска.
Табл. XVI. Вторият диск, гледан откъм лицето.
Табл. XVII. Същият диск, гледан откъм обратната страна.
Табл. XVIII. Един от малките дискове.
Табл. XIX. Същият диск, гледан от обратната страна.
Табл. XX а. Същият диск, гледан отстрана.
Табл. XX б. Детайл от дръжката на същия диск.
Табл. XXI. Вторият малък диск.
Табл. XXII а. Третият малък диск.
Табл. XXII б. Четвъртият малък диск.
Табл. XXII в. Петият малък диск.
Табл. XXIII. Тройният съд, гледан отгоре.
Табл. XXIV. Същият съд, гледан откъм дъното.
Табл. XXV а. Същият съд, гледан отпред.
Табл. XXV б. Същият съд, гледан отстрана.
Табл. XXVI. Големият съд.
Табл. XXVII. Голямата чаша.
Табл. XXVIII. Една от малките чаши.
Табл. XXIX. Един от големите дискове.
Табл. XXX. Един от малките дискове.
Табл. XXXI. Тройният съд.